

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN ELMEÁLLAPOTA ÉS HALÁLA.

(Második, bef. közlemény.)

III. Mit állapítanak meg Széchenyi iratai.¹

Széchenyi 1848. szept. 7-én került a döblingi intézetbe — ép elmével-e vagy lelkében megháborodva, erről már a kortársak körében ellentétesek voltak a nézetek.

Kossuth Lajos az 1848. szept. 4-iki minisztertanácson látván Széchenyi izgatott, beteges állapotát, maga ajánlotta Széchenyinek, menjen egy időre vidékre és pihenje ki magát, sőt készséggel ajánlotta, hogy hivatalában helyettesítí; mégis később azt írja, hogy Széchenyi nem volt örült s a döblingi tébolydába azért vonult vissza, hogy a felelősség alól magát kivonja.

Kacsovics Lajos is úgy emlékszik meg irataiban,² hogy Széchenyi «sem forradalmár nem akar lenni, sem a reakcióval szövetkezni, azért mindkettő elől oly helyre akar elrejtőzni, ahol sem az egyik, sem a másik fél nem bánthatja.»

Ezzel szemben dr. Almási Balogh Pál, Széchenyi orvosa, 1848-ban a magyar lapokban megjelent nyilatkozatában, és még inkább a döblingi intézet számára adott jelentésében, határozottan állítja, hogy Széchenyi többszörös öngyilkossági kísérlet és dühös rohamok után az elmeháborodottság (Geisteszerrüttung) jelei közt adta át Döblingben orvosi felügyeletre.

Br. Kemény Zsigmond hallomás alapján írja, de a pesti utolsó napok szemléletes jellemzésével igazolja, hogy «Széchenyi megőrült.»

Kovács Lajos szerint Széchenyi kétségbeesésének áldozata lett. A magány, néhány álmatlanul eltöltött éj, étvágyának teljes megszűnése, a folytonos lázas tűnődés pár nap alatt megérlelték benne a kórállapotot, mely szerencsére Pesten kitörésre még nem jutott. Szerinte a katasztrófát az 1848. március végétől szeptember 4-éig lefolyt események érlelték meg, s fatumának indoka az, hogy mi, akik a törököknek és tatároknak dicsőségesen ellentállottunk, most Jellasich horvátai által leigáztatunk, és míg harci hírünket tönkre tesszük, erkölcsi csorbát is ejtünk a nemzet hírnevén, és

¹ Széchenyinek a kérdésre vonatkozó naplófeljegyzései, levelei, művei ismeretesek Majláth Béla: *Gr. Széchenyi levelei* III. kötetéből, Károlyi Árpád: *Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka* I. és II. kötetéből; egyéb levelei és az újabb adatok *Széchenyi elmébaja* című tanulmányomból, (Budapesti Szemle 1930. dec., teljesebben *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi harca Kossuth Lajossal* c. mű bevezetésében CDXIII—CDLIV. I.), úgyhogy itt az adatokat csak főbb vonásaiban kell csoportosítanom.

² Nemz. Múzeum. Fol. Hung. 1329.

míg mindent veszünk, a becsületet sem bírjuk megmenteni. Ezt a gondolatot nem tudta elviselni, ez megtörte lelkét.

A későbbi kutatók abban ugyan megegyeznek, hogy Széchenyi elborult lélekkel érkezett Döblingbe, de eltér a fölfogásuk arra nézve, visszanyerte-e ott egyidőre vagy teljesen egészségét.

Grünwald Béla azt állítja, hogy Széchenyi pályájának magyarázata nem a lélektan és politika, hanem a pszichiatría körébe tartozik; hogy Széchenyi atyjától örökölt és egész életét megmérgező, gyógyíthatatlan idegbajban szenvedett, amelyet az orvosok búskomorságnak neveznek, ez az idegbaj 1848-ban az izgalom következtében megtámadta elméjét, és mivel kimerült szervezete nem tudott ellentállni, lelkileg összeomlott, és sötét hangulatainak árja akadálytalanul elborította szellemét.

Grünwald e véleményét lélektani és politikai szempontból, X álnéven Péterfy Jenő, orvosiból pedig Salgó Jakab¹ vette felülvizsgálat alá, s mindketten igen helyesen rámutattak Grünwald munkájának eredendő hibájára, hogy Széchenyi naplójegyzeteit erőszakoltan, irányzatosan válogatta ki, azok egész lényének csak kis töredékei s így nem alkalmasak arra, hogy teljes és helyes képet adjanak Széchenyiről.

Életrajzírói (Zichy Antal, Gál Jenő, Friedreich István és újabban Bártfai Szabó László) burkoltan vagy nyíltan vallják, hogy Széchenyi Döblingbe jutásakor tébolyodott volt, de ott elméjének épsége visszaállott, az 1860. III. 3-iki házkutatás óta azonban visszasüllyedt régibb állapotába és önkezelvényt vetett életének.

A Károlyi Árpád által 1921-ben közzétett *Döblingi irodalmi hagyatéka*, különösen az 1848-iki napló és a házkutatásra vonatkozó iratok, ismét a kérdésre irányították a figyelmet. Károlyi meggyőző okokkal bizonyította, hogy Széchenyi elborult elmével került Döblingbe és a házkutatás hatása alatt önkezelvényt ölte meg magát, ezenfelül azt is igyekezett bizonyítani, hogy Széchenyi elméje 1856 után meggyógyult.

Angyal Dávid² a Károlyi által közzétett adatok alapján finom elmeéllel bizonyította, hogy Széchenyi «tébolyodottan érkezett Döblingbe», azonban «rövid idő múlva jobban lett, eszében nem volt megháborodva, de lelkét önkínzó monománia gyötörte»; hogy állapota 1856-tól határozottan javult, de — szembesállva azokkal, akik Széchenyi elméjének teljes gyógyulását állították — bizonyítja, hogy «Széchenyi lelki betegsége» akkor is fennállott, amint azt félelemérzete és az a fogadalma bizonyítja, hogy Döblinget nem hagyja el.

Schaffer Károly³ Károlyi felhívására orvosi szempontból szolt a kérdéshez. Szerinte Széchenyi «mint déséquilibré hajlamosítva volt átmenetileg

¹ Dr. Salgó Jakab: *Politikai pszichiatría*. Bp. Szemle. 1890 áprilisi, és X (Péterfy Jenő): *Egy új könyv Széchenyi Istvánról* a Bp. Szemle 1890 májusi számában.

² Gr. Széchenyi István döblingi évei. Századok. 1922.

³ Schaffer Károly: *Gr. Széchenyi István idegrendszere szakorvosi megvilágításban*. Bp. 1923. — Angyal Dávid: *Gr. Széchenyi István újjakori napló*. I. rész. Századok. 1925. — Schaffer Károly: *Gr. Sz. I. idegrendszere*. Orvosi Hetilap. 1926.

jelentkező elmezavarra, amint ez vele a 48-as események hatása alatt meg is történt. De ez hosszabb fennállás után teljesen lezajlott, úgyhogy legkésőbb 1856-tól fogva már biztosan gyógyultnak tekinthető.» Ez és egyéb megállapításai Angyal Dávid támadását vonták maguk után.

Ezzel szemben a saját korában is elterjedt véleménynek (t. i. hogy Széchenyi elméje 1848-ban nem volt beteg, hanem csak biztos helyre menekült a zavarok elől) legújabban nagy támasztékot adott Östör Józsefnek az a nyilatkozata,¹ hogy Széchenyi Istvánnak Béla fia a következőket mondta: «Atyám sohasem volt örült, öngyilkos azért lett, hogy megmentse családját.» Ez a nyilatkozat igazolni látszik Kossuth Lajosnak és Kacsokovics Lajosnak kijelentéseit, továbbá a Wiener Medicinal Wochenschriftban említett azon vádat, hogy Széchenyi viselkedése színlelés, azaz «komédiázás (Komödien-spiel)» volt. Egészen kétségtelen, hogy ez az állítás alaptalan, amint téves az is, hogy Széchenyit Döblingben meggyilkolták.

Ezeket a kérdéseket kell eldöntenünk. Úgy véljük, lehetséges, mert Széchenyi elmeállapotáról naplói, levelei és dr. Balogh Pál orvosnak két nyilatkozata határozott felvilágosítást adnak. Széchenyi lelkiállapotát 1848 szeptemberében a politikai viszonyok érlelik meg. A politikában a helyzet az első felelős minisztérium megalakulása óta egyre zavarosabb lett. A telivérek (amint Széchenyi a demokratákat hitta) mindig erősebben támadták a minisztériumot (Kossuth kivételével). E szereplésben előljárt Petőfi Sándor. Innen van, hogy személye és viselkedése mindjobban visszatetszett Széchenyinek, elannyira, hogy később dühöngőnek (Wütterich) nevezi. A délvidéki és a horvát ügy az általános zavart csak növelte. Ebben a helyzetben Széchenyit a zavar nagysága szerint kisebb vagy nagyobb izgalom fogta el; egyrészt aggódott a harc jövője miatt, másrészt attól félt, hogy belső szociális zavargás fog kitörni — ekkor aztán könnyen kötéltre vagy lámpavasra kerülhet a minisztérium, első-sorban ő maga. Ettől való félelmében beszélt rá feleségét, hogy gyermekeivel távozzék Pestről. Így azonban magára maradt, izgatottsága, álmatlansága, tépelődése viszont fokozódott, és ez teljesen kimerítette. Az aug. 29-iki éjjelen nem talált már vigaszt, ide-oda futkosott szobájában és örülként a fejét verte. A reggeli hírek, hogy a minisztériumot felelősségre vonják, csak táplálták izgalmát. Kétségbeesetten a krisztinavárosi plébánosnál keresett vigaszt, folyton önmagát okolva a bajokért. Nem tudta elhatározni magát: elmeneküljön-e vagy engedje, hogy a csöcselék felakassza; úgy látta ugyanis, tönkre kell mennie, *meg kell kínoztatnia, hogy egy kissé bünhődjék*. Lelki szenvedéseit ekkor már külseje is elárulta. A szept. 3-iki éjjeli minisztertanács adja meg neki a kegyelemdőfést.

¹ Közli Hegedűs Lóránt *Széchenyi-legenda* c. cikkében. (Pesti Hirlap 1933. III. 12.) Széchenyi Béla tudomásom szerint más előtt is így nyilatkozott: «Atyámnak így kellett cselekednie.»

Ekkor foglalkozhattak az osztrák minisztérium memorandumával, amelyben nyilvánvaló lett a reakció szándéka. Ezért írja Széchenyi naplójában, hogy 48 óra alatt minden lángba borul, de senki sem akarja ezt neki elhinni. Kétségbeesésében a pisztolyra gondol. Aludni székében még öt percig sem tud, borzalmas lelkiismereti furdalás vesz erőt rajta; eszébe jut előző élete, Isten irgalmát kéri, nem tud az egész universumban egyetlen fénypontot sem felfedezni. Szept. 4-iki, utolsó napi feljegyzésében négy órai alvás után ismét lelkiismereti kínjai üldözik, agyon akarja magát löni, de ezt Tasner megíúsítja. Ezután elmegy a minisztertanácsba, ott azonban szenvedő állapotát látva, maga Kossuth ajánlja neki, menjen egy időre vidékre pihenni. Nem tud határozni, végre dr. Balogh Pál rábeszélésére mégis elhatározza, hogy másnap jószágára, Cenkre utazik. Tasner másnap, (szept. 5-én) az elutazás napján, értesíti erről Lunkányi jószágigazgatót, kérve őt, ügyeljen, hogy Széchenyi otthon sem személyére, sem a hazára vonatkozó rossz hírt ne halljon vagy olvasson, különben betegsége a magányban még veszélyesebbé válhatik.

Széchenyi naplófeljegyzései és levelei bizonyítják tehát, hogy testi és lelki erejét egyrészt a hazáért és jövőjeért való aggodalom, meg az ebből eredő kétségbeesett önvád, másrészt a tömeg önitélkezésének lehetőségétől való félelem felőrölte, és mivel aggodalmát és félelmét senki sem tudta csillapítani, a végsőkig felizgatva, beszámítóképessége megrendült, úgyhogy önmagára veszélyessé vált. Ez nyilvánvaló lett szept. 5-én, útközben. Alig hagyta el ugyanis Pestet, Vörösvárnál le szállott kocsijáról és a szántóföldeken át visszaszaladt Pest felé, úgyhogy szolgálai alig tudták elérni. Amint az orvos lecsillapította, és az utat folytatták, tört vett elő. Az orvos hiába kérte tőle, nem adta oda, de megígérte, hogy nem használja; később önként odaadta. Esztergomi viselkedése (orvosától való távozása, pisztolyának magához vétele, izgatottsága, a Dunába ugrása) még inkább arra mutat, hogy már nem volt ura tetteinek, s így Balogh belátta, hogy nem viheti Cenkre, hanem oly helyre kell kísérnie, ahol állandó orvosi felügyelet alatt lesz, különben magára és környezetére veszélyes lehet. Két ilyen hely volt a közelben: a bécsi köztérbolyda és a döblingi magánintézet. Csak az utóbbiról lehetett szó, csak erre lehetett Széchenyit rábeszélni, annál inkább, mert a döblingi intézetet hallomásból ismerte. Ehhez azonban szükséges volt gr. Széchenyiné beleegyezése, azért Balogh Esztergomból előreküldte Auer udvarmestert Cenkre, hogy a történeteket jelentse és gr. Széchenyinét Győrre kérje, ahol másnap meg szállnak. Győrre érkezve Széchenyi annyira izgatott volt, hogy folyton lármázott, tombolt. Kautz Gyula is feljegyezi ezt és azt is, hogy atyja gyógyszer-tárából vittek csillapítót.

Gr. Széchenyiné szept. 6-án este valóban találkozott férjével Győrött. Tovább akarta kísérni férjét, de Széchenyi nem engedte meg. Szept. 7-én Mosonig az úton izgatott volt ugyan, de nem tombolt; Mosonban azonban ismételten kiugrott kocsijából és a főúton lármázva végigfutott. Amint elérték, azt kiáltotta, hogy ég, és oly őrzöngés fojtta el, hogy kendővel meg kellett kötözni kezén-lábán. Ágyba fektették és hidegborogatásokkal paroxizmusát annyira csillapították, hogy tovább utazhattak. Délben türhető állapotban Döblingbe érkeztek. Alig értek a számára kijelölt szobába, annyira dühöngeni kezdett, hogy ágyhoz kellett kötözni. Ezt a felvevő orvos is igazolja, amikor megjelentve Görgennek a felvételt és az elhelyezést, kételkedését fejezi ki, hogy ideiglenes szobájában meghagyható legyen, mert *«gyakori dühöngő rohamai vannak»*.

Széchenyi aggasztó állapotát mutatja feleségének további eljárása. Férjét nem kísérhette Döblingbe, nehogy még jobban felizgassa. Mit tett tehát? Hazament Cenkre és azonnali Döblingbe küldte Lunkányi jószágigazgatót. Podhorszky Lajos, Széchenyi fiainak akkori nevelője, szept. 11-én azt írja Cenkről Tasnernek, hogy Lunkányi észrevétlen megfigyelhette Széchenyit: csak kétszer volt 2—3 percig tartó dühöngő rohama. Szeptember 13-án viszont közli, hogy a grófné Bécsből írt neki és általa kéri, küldje el a napilapokat, mert tudni akarja, mit írnak férjéről, továbbá hogy csak szept. 14-én tér vissza Cenkre, ha meggyőződött, hogy férjével az intézetben jól bánnak és állapota javul. A grófné egyébként Tasnernek részvétét kifejező levelére szept. 17-én így válaszol: *«Elképzelheti, mit érzett szegény szívem, amikor Auer Cenkre érkezve, a borzasztó hírt közölte; alig tudtam magamon uralkodni, egészen elbódultam, bizony ez nagyon fájdalmas megpróbáltatás. Teljes odaadással bízom mégis a legjobb Istenben, hogy drága betegünket csakhamar ismét helyreállva látom.»*¹

A fenti adatok határozottan igazolják, hogy *Széchenyi elméje a döblingi intézetbe való felvétel idején nagy mértékben zavart, viselkedése pedig annyira veszélyes volt, hogy csakugyan állandó őrizetre szorult. Az is kétségtelen, hogy az öngyilkossági kísérletek, a folytonos dühöngőrohamok az elmezavar előjelei voltak.*

Gr. Széchenyi Béla nyilatkozata tehát, hogy atyja sohasem volt örült, merőben téves. Amikor Széchenyi Döblingbe került, fia, Béla 11 éves volt, tehát gyermek, atyja állapotát meg sem érthette. Tévedése azzal magyarázható, hogy 1854/5-ben 17, 1857—60 közt 20—23 éves korában atyját gyógyuló korában látta, ebből az állapotából következtetett a kritikus korszakra.

Széchenyi 1848. szept. 7-iki elmeállapotát két hiteles irat tárja elénk: az egyik a felvevő orvos (Benesch) levele, a másik

¹ Ezt Görgen biztató véleménye alapján merte írni.

az alsó ausztriai kormány hivatalos értesítése, amely Görgen bejelentését tudomásul veszi.

Dr. Benesch szeptember 7-én déli $\frac{1}{2}$ 1 óraker jelentette Görgennek Széchenyi felvételét és elhelyezését azzal, hogy gyakori dühöngő rohamai (tobsüchtige Anfälle) vannak. Ezen levél alapján Görgen utóda, id. dr. Obersteiner, az intézetről írt történetében¹ megállapítja, hogy Széchenyi «őrültisége (Irrsinn)», legalább is a felvétel alkalmával, nem volt kétséges.

Az alsóausztriai kormány (Palm herceg kormányzó) 1849 jan. 14-én 215. sz. alatt értesíti Görgent (1848. szept. 12-iki bejelentését tudomásul véve), hogy a gondnokság felállítása ügyében megkereste a magyar belügyminisztériumot és ettől 1848. nov. 3-án 10.635. sz. alatt azt a választ kapta, hogy Magyarország törvényei szerint «az őrült gr. Széchenyi István neje férje elmebetegségének ideje alatt úgy az ő, mint az általa nemzett gyermekei ügyében, mint ezek természetes és törvényes gyámja, teljes mértékben gondoskodhatik, és hogy ezért a jelen esetben nem szükséges nevezett őrült részére gondnokot kirendelni». Úgy hiszem, ez iratok eloszlataknak minden kétséget s egyúttal megmagyarázzák, hogy miért maradt Széchenyi az osztrák rendelkezések ellenére kivételes helyzetben.

*

Széchenyi 1848. szept. 7-étől 1860. ápr. 8-áig tartózkodott Görgen döblingi intézetében, tehát 5 hónap híján 12 évig. Ez az idő a betegen észlelt tünetek alapján 4 szakaszra oszlik.

1. 1848—1851 (az elmezavarodottság szaka).

Dr. Görgen későbbi nyilatkozata szerint Széchenyi az intézetbe megérkeztekor² kezén-lában meg volt kötözve, kiabált és úgy dühöngött, hogy az ágyhoz kellett kötözni.

Erre tanut is említ: intézetének akkori ápolóját, Reschenauer Györgyöt, aki azt is kész volt igazolni, hogy az első éjjel Széchenyi tombolásában veszedelmesen megrúgta. Görgen szerint Széchenyi beszélgetései vallásos alapon nyugvó «mania desparatoria»-ra mutattak: állandóan azzal vádolta magát, hogy a magyar hazát és az uralkodóházat elárulta; hogy a borzalmas forradalmat a demokrata párttal való kokettirozásával felidézte; hogy ezért büneinek mértéke megtelt, az Istennel való kibékülése lehetetlen, lelkére örök kárhozat vár. Senkit, még feleségét sem bocsátotta maga elé, semmivel sem foglalkozott, nappal fel-alájárt szobájában, (Széchenyi egyik levelében maga is írja, hogy az első két évben naponta 14—15 órát

¹ *Die Privatheilanstalt . . zu Oberdöbling seit ihrer Gründung.* Wien, 1876.

² Balogh azt írja, hogy Széchenyi a szobában kezdett tombolni, úgy hogy kényszerzubbonyt adtak reá; Benesch azt állítja, hogy «gyakori dühöngő» rohamai vannak. Ezt az eltérést Kecskeméthy felhasználja Görgen ellen, szavahihetőségének megdöntésére, pedig nem az a döntő, hogy a szobába léptekor volt-e megkötözve, vagy ott kellett őt megkötözni; a lényeges az, hogy dühöngött és meg kellett kötözni.

járt így), rongyokká tépte zsebkendőjét, időnkint sokat beszélgetett az alorvossal vagy ápolóival, de családjáról semmit sem akart hallani; elég jól aludt és evett, csak néha emésztési zavarai és epebántalmi voltak. Ezután szellemi fásultság vett erőt rajta. Ha beszélgetett, senkit sem engedve szóhoz jutni, állandóan azt hajtogatta, hogy sok bűne, de különösen a magyar nemzet elpusztítása miatt örök kárhozát vár reá; hogy a magyar minisztériumba nem lett volna szabad belépnie. E jelenségekhez járult, hogy teljesen közömbös lett minden külső illem, sőt a jónevelés elemi követelményei iránt is, úgyhogy erővel kellett kényszeríteni fehérműváltásra, mosakodásra, haj- és körömvágásra, sőt annyira megfélekedezett magáról az asztalnál, hogy ha nem figyelmeztették, pusztá kézzel evett. Lassanként azonban (ápolóit malmozni látva) felébredt benne a szórakozás utáni vágy, és ápolóival egész nap a legegyszerűbb ostábla-játékokat játszotta, gyakran annyira belemertülve a játékba, hogy az alvásra is figyelmeztetni kellett.

A két ápoló nyilatkozata szerint is Széchenyi az első időben nagyon dühöngött (tobsüchtig), alig lehetett kitartani mellette, s ilyenkor megkötözték; éjjelenként ágya előtt örködni kellett, mert az volt szokása, hogy fejjel a falnak rohant; később azonban nyugodtabb lett.

Gussmann Rezső, a döblingi intézetnek 1857—58-közt segédorvosa, 1860-ban írt művében Görgen közléseire hivatkozva, azt írja¹, hogy Széchenyi ez időszakban «elmeháborodottságának szembetűnő jeleit mutatta, s kínosan gyötrelmes aggályok kíséretében agyrétek és hallási csalódások lepték meg; gyakran valami valódi vagy képzelt robajtól felriadt és bottal fegyverkezve, a szoba zugába állott, hogy hátát megvetve², a képzelt betörő hóhéroknak ellenszegüljön és nem ritkán nekítámadt az orvosnak is, azon tévhitben, hogy az őt ellenségeinek elárulta. Az ily módon nyilvánult örvöngés (Wahnsinn) lassanként alábbhagyva és teljesen enyhülve, mély melancholiába ment át. A beteg sírva vallotta meg számtalanszor orvosainak és ápolóinak, hogy ő idézte elő hazája véres és iszonyú napjait, és hogy ő okozta elvesztését. Majd cinikus közönyösségbe esett a kényelem, rend, tisztaság iránt, szerfelett keveset olvasott és beszélt, gyakran az ételt és italt is elutasította és komor gunnyasztás közt élt egyik kegyetlenül lassan tűnő naptól a másikig.»

Podhorszky Lajos 1848. szept. 11-én Lunkányitól nyert értesülés alapján azt írja, hogy Görgen a bajt agygyulladásnak tartja, amelyből Széchenyi talán 5—6 hét múlva meggyógyul.

Hozzátette még, hogy Széchenyi előre megérzi rohamait és ilyenkor maga fekszik ágyára és megkötötte magát. Gr. Széchenyiné szept. 17-iki levele szerint az agygyulladást a vérnek fejbe tódulása okozta, ezt pedig izgatottsága és szellemének megerőltetése idézte elő, de Görgen szerint a rohamok kevesbednek és gyengülnek, úgyhogy a baj jóindulatúnak látszik. Podhorszky szept. 29-iki levele azonban már rosszabbodásról szól; említi, hogy komor eszméi kezdenek megrögződni, azt hajtogatóván, hogy ő

¹ *Graf Stephan Széchenyi im Privat-Irrenhause zu Döbling.*

² Amint azt Lunkányival is megtette.

a bajok kútfeje, s most Isten bünteti; azért felhívta ápolóit, őrizzék, nehogy bősziültében rosszat kövessen el; egyébként megemlíti azt is, hogy naponta két órát sétál orvosával a kertben.

A Görgenáltal hangoztatott javulás azonban nem igazolódott, de nem is állhatott be, mert a bécsi forradalom és Bécs ostroma 1848 végéig folyton táplálta Széchenyi izgatottságát. Görgen úgy vélte, hogy némileg foglalkoztatni kell Széchenyit, ezért újságot adott neki olvasásra, Tasnernak viszont a pesti és magyar hírekről kellett összefoglaló leveleket küldenie, amelyekből Görgen Széchenyinek egyes részleteket felolvasott. Ez valóban felkeltette Széchenyi érdeklődését, úgyhogy egyesek iránt kérdezősködni kezdett. Ilyen volt a helyzet 1849 elején. Ekkor Széchenyi állapota javulófélben volt; 8—9 órát aludt, jó időben a kertbe ment sétálni, sőt mint gr. Zichy Mária 1849. jan. 31-én írja, ki is kocsizott. Fogadni azonban senkit sem akart. 1849 márciusában maga kérte a híres bécsi redemptorista pater Veithot, de a találkozás felizgatta. Ugyanez időben először történik meg, hogy önszántából üdvözölte feleségét. Görgen ugyan ezentúl is kedvezően nyilatkozott Széchenyi betegségről,¹ de arra sehogy sem tudta Széchenyit rávenni, hogy valakit családjából fogadjon. Nem változtatta meg Széchenyi elzárkózottságát az sem, hogy 1850 újévnapjára, családj minden tagja üdvözölte. 1850 márciusában némi fordulat állott be. Végre három barátja (gr. Festetics Dénes, gr. Andrássy György és gr. Waldstein János) látogatását elfogadta. Ez a látogatás azonban nemcsak Széchenyit izgatta fel, de gr. Andrássy Györgyöt is, úgyhogy beteg lett a meghatottságtól és kijelentette, hogy nem volna képes látogatását megismételni.

Fontos e hónap azért is, mert Günthner Ferenc bécsi szakorvos² consiliumot tartott Görgennel; ezen azt kapta Görgen irányításul, hogy Széchenyit naponta órákon át a szabad levegőn tartsa, másodnapoként Dunafürdőt használ-

¹ Ezzel a családot akarta megnyugtatni, de Lunkányihoz 1849. XII. 9. írt levelében feltárja a valót. Széchenyi állapota javult ugyan, csendesebb lett, de bátyjai nem tudták azt megérteni, miért iszonyodik látogatásuktól. Görgen szerint *kétségtelen, hogy nem lesz már az, ami volt*. Ezt az események megmagyarázzák, mert az Isten megtagadta tőle, egy nagy embertől, hogy fáradozásai utolsó fokát élvezhesse! Hiúságának és gyengeségének csinyjeit most rossz lelkiismeretnek magyarázza; átkozza magát és életét, amelyben *kétségtelen* volt vidám órája, mert sohasem volt megelégedett. Kétségtelenül azon szellemek közé tartozik, akik szüntelenül el akarnak valamit érni, amit azonban az ember soha magán kívül, csak magában találhat meg. Nemes érzületével, becsületes akaratával, végtelen kitartásával, helyes felfogásával bizonyára rendkívülit tehetett volna, ha kezdetől fogva jó irányt követ. Ez ma azok előtt is világos, akik elejétől fogva pálcát törtek felette. Ez valóban találó jellemzés Görgen részéről.

² Guenther Ferenc (1790—1882) Obermedicinalrat, a bécsi Allgemeines Krankenhaus és a vele egyesített Irrenhaus igazgatója.

tasson vele, újságokon kívül könyveket (különösen útleírásokat) adjon neki olvasásra, ügyeljen, hogy Széchenyi ruházatára nagyobb gondot fordítson. Ennek a megbeszülésnek volt is hatása Széchenyire, mert már e hó végén elküldte feleségének a bécsi Humoristnak egyik számát, amely Saphir *Magyar vagyok* c. érzelmes novelláját közli. Ennek hatása alatt Görgen rávette Széchenyit arra is, hogy meglátogassa feleségét. Ez 1850. ápr. 19-én és 20-án történt. Az eredmény kétségbeejtő volt. Gr. Zichy Mária, Széchenyi mostohaleánya így írja le a látogatást ápr. 26-iki levelében Tasnernak:

»A drága atya elhatározta, hogy meglátogatja a mamát. Elképzelheti, mily boldogok voltunk, amikor Görgen reggel ezt az elhatározást közölte velünk, nem tudtunk elég hálát adni az Égnek; azt hittük, hogy az oly vágyváltást célhoz vezetünk, (t. i. hogy Széchenyi elhagyja az intézetet) de, Istenem, mennyire csalatkoztunk megpillantásakor, szívzaggató, borzalmas panaszainak hallatára! Ellenkezőleg, ha az ember zilált tekintetét, megváltozott külsejét, nyugtalanságát látja, amely folytonosan fel alá üzi, borzalmas beszélgetését hallja, hogy az embernek hajai égnek merednek, bánatos szívvel meg kell vallani, hogy egy lépéssel sem jutottunk előre, sőt hogy legalább is e pillanatban meg vagyunk fosztva a szép illúziótól, amely e szomorú, fájdalmas viszontlátás előtt vigasztalt! Pénteken és szombaton jött 1-től 8 óráig este és itt maradt ebéd közben is. Többször kívánta, hogy a mamával egyedül legyen és mama rábeszélésére, hogy maradjon nálunk, azt válaszolta: „Nem, nem, nem tudok, nem szabad itt maradnom; mily boldog volnék, ha köztetek szabadna maradnom, de ez nem lehetséges, csak azon egy feltétel alatt, ha szerzel egy pisztolyt és agyonlőlek téged, a gyermekeket és magamat, mert számodra nincs boldogság többé a földön és csak így jutsz egyenesen a mennyországba.” Ez a borzasztó gondolat kedves betegünkénél fixa ideának látszik, ezt bizonyítja az a körülmény, hogy, amikor nővérem, Hoyosné itt meglátogatta őt, rögtön karon fogta, a másik szobába húzta, hogy egy fontos titkot közöljön vele. És azt közölte vele, hogy egy magasabb ellenállhatatlan hatalom kiválasztotta őt és sarkallja, hogy a mamát megölje, de hogy még nem érkezett meg erre az igazi idő, — meg akarja őt a világ minden kínjától szabadítani. — Angyali anyánk valóban hősnő, mert azt mondja, ennek ellenére sem fél vele élni; az Istennek e borzasztó próbáját égi türelemmel és megadással viseli. . . Szegény atyánk sirt, ordított, összezszorított öklével teljes erővel folyton a mellét verte, a szobában folyton fel alá szaladt és biztosított bennünket, hogy a derült napot, a madarak énekét, a zenét nem tudja elviselni. Minthogy őt is, szegény anyánkat is a két találkozás nagyon megviselte, azt írta Görgen, hogy jobb volna néhány napig szünetelni és így holnapra várjuk.»

Különös, hogy az első látogatás után Görgen másnap is elvitte Széchenyit családjához és érthető, hogy ez Széchenyit újra izgatottá tette. Görgen ugyan továbbra is sürgette a látogatást, de ez nem történt meg többé, hiába reménykedett a hűséges feleség. 1850 közepe táján Széchenyi lakását saját butoraival látták el, hogy otthonosabbá tegyék. Közöltek

vele minden oly könyvet, (így Kemény Zsigmondnak róla írt tanulmányát is) minden folyóiratot, amelyben róla érdemlegesebb cikk jelent meg, de nem tudták megváltoztatni idegenkedését a látogatások iránt. Ekkor újra igénybe vette gr. Széchenyiné Günthner tanácsát, s abban állapodtak meg, hogy 1850 májusáig várnak, ha addig nem akarja meglátogatni feleségét, ez erővel kísérli meg a férjéhez való jutást, hogy rábeszélje az intézet elhagyására, ha pedig akkor sem akarna, rábizzza, tegyen kívánsága szerint. Erre azonban nem került a sor. Fogadni továbbra sem akart senkit. Lunkányit — Görgen rábeszélésére — mégis maga elé engedte ápr. 16-án, de székekkel eltorlaszolta magát, szóhoz sem engedte jutni, és valósággal dühöngve adta tudtára szemrehányásait. 1851 októberében Görgen híradása szerint ismét nyugodt volt, de ekkor jelentkezett nála először az idegenkedés a kertbe kimenetel ellen.

A Görgen által hangoztatott beteges beszélgetést, az önvádakat és a betegség körülírását teljesen igazolják Széchenyinek ezen időszakaszából fennmaradt levelei.¹

Ezek a levelek (az 1848-iki és az újabban megtalált 1850-iki kivételével) úgy keletkeztek, hogy gr. Széchenyiné Görgennek a betegség gyors lefolyását ígérő és megnyugtató nyilatkozatai alapján arra akarta férjét 1849-ben Görgen közvetítésével és leveleivel rábírní, hogy fogadja látogatását, vagy hogy látogassa meg családját. Széchenyi első levele 1849. febr. 11-én azt is mutatja, hogy Görgen megemlítette előtte, mi történt a pesti távozás után a készpénzösszeggel, mert e levelében Széchenyi erre ad útmutatást, de határozottan kifejezésre juttatja önvádját, rögeszméjét és hogy ő «sém mire sem használható.» A további két megnyilatkozása (1849. márc. 21. önvallomás és 1849. ápr. 8-iki «utolsó szava») válasz azokra a rábeszélésekre, amelyekkel Görgen és pater Veith kísérelték megnyugtanni. Mind a két nyilatkozat a legkétségbeesettebb önvádak halmaza. Görgen továbbfolytatta rábeszélését. Széchenyi újabb levelében fejezi ki, hogy irtózik a viszontlátástól. Ekkor kísérletet tett gr. Széchenyiné, hogy a gazdasági ügyekbe való bevonással hasson férjére. Eléje terjeszteti Lunkányinak a Wesselényi adósságára vonatkozó sommás összefoglalását, de Széchenyi kijelenti, hogy kétségbeesett helyzetében minden a világon undorító előtte; rábizzza feleségére, hogy a gazdasági ügyekben intézkedjék és tanácsolja, adják el a hidrészvényeket, mert értékük le fog szállni, a pénzt fektessék ingatlanba, mert a pénz is elveszti értékét.

¹ Ilyen levél van 1848-ból: 1, 1849-ből: 7, 1850-ből 19 és 1851-ből 3. Újabban sikerült megtalálnom még két iratát: egy keletnélküli, de bizonyonnyal 1848-ból való feljegyzését, amely rikítóan nyers önleplezés gyermekkorából és a lipcei csatában való szerepléséről, továbbá egy aránylag nyugodt levélkét Tasnerhez 1850-ből.

A családjánál tett 1850. április 19. és 20-iki látogatás újabb kétségbeesett levélírássra készítette Széchenyit. Amikor Görgen továbbra is rá akarja beszélni, hogy fogadja családját, 16 levélben védekezik ez ellen a legkétségbeesettebb hangon. Ekkor, 1850 végén, egy kis szünet áll be, minden bizonnal azért, mert nem erőszakolták a találkozást. Az 1851-iki levelek keletkezését a helyzet (Magyarország teljes elayomása) magyarázza, amelyről Széchenyi a neki olvasásra adott újságokból és Tasnernek e célra írt leveleiből értesült. Amikor 1851 második felében békén hagyták, megnyugodott, nem is írt több kétségbeesítő levelet.

Meg kell jegyezni, hogy a Széchenyi leveleiben foglalt állításoknak van valami alapjuk (kivéve azt, hogy ő Petőfi atyja, és hogy Petőfi anyját éhen engedte vészni), de oly ríktóan nyers őszinteséggel és oly borzasztóan túlozva, sokszor torzítva tárja fel panaszait, önvádjait és lelkiismereti furdalásait, hogy sajnálkozó, de kellemetlen érzést keltenek bennünk.

Nagy izgatottsága egyrészt oly téves eszméket vált ki belőle, aminőket már 1848-iki naplójában is feljegyzett, (pl. ő az oka, hogy az ország oly zavarba jutott, azért neki sokat kell szenvednie, bűnhődni bünei kiengeszteléséért) másrészt oly eszméket is hangoztat, amelyeket végsőkéig felizgatott agya eltorzított. (Ilyenek pl., hogy ő ölte meg Magyarországot; az ő eszméi ölték meg, juttattak börtönre, számkivetésre sok jó magyart; sok özvegy és árva bosszúért kiált az égbe; Isten nem bocsáthat meg neki azért sem, mert egész élete csak vétkekből állt, ő a legnagyobb szörnyeteg: a segelthus, az Antikrisztus, aki nemcsak hazáját, hanem az egész világot tönkretette; nyitva látja az eget, a poklot és ebbe elevenen belé kell esnie; megölte sógornőjét és másokat; neki meg kell ölnie feleségét, gyermekeit; nem szabad övéit látnia, ettől a bosszuló nemezis vaskeze tartja vissza; a zene, a nap, a természet, családja neki szemrehányások és arra emlékeztetik, hogy elvesztette a mennyországot.) Ezenfelül tartós emberiszonya is volt és időnként üldözési mániája.

Széchenyinek e levelei kétségtelenül igazolják, hogy *Széchenyi ítélő és következtető képessége, beszámíthatósága ez időszakban a legnagyobb fokban rendellenes és zavart volt.*

Igaz ezzel szemben, hogy előző időszakaiban is előfordulnak lelki életében feltűnő esetek. Kora ifjúságától kezdve ruházataiban, gondolkodásában és tetteiben gyakrabban voltak olyan tünetek, amelyek miatt eredetinek, különecnek tartották. Különecségét egyébként képzeletének hihetetlen élénksége és csapongása is gyakran táplálta.

Meg kell jegyezni azt is, hogy a melanchólikus érzés Széchenyi előző egész életében is megfigyelhető, úgyszintén a túl-

zott, sokszor ijesztő őszinteségis. E két jelenséggel állanak kapcsolatban előző öngyilkossági gondolatai és folytonos betegségi képződései; de ha naplóját pontosan megvizsgáljuk, kiderül, hogy e melancholiája épügy, mint a fenti jelenségek, sohasem alapnélküliek, azt mindig valamely esemény idézi elő: szerelme, előző életén érzett bánata, politikai vagy társadalmi vállalkozásának általa vélt sikertelensége, de mindenekelőtt érzéki hajlamainak ostromozása. Ilyen esetekben túlságos érzékenységeiben mindig a legszélsőbb következtetéseket állapítja meg. Ezt azonban nem lehet és nem szabad szószerint venni, mert igen gyakran másnap már rózsásabb színben látja az illető tényt. Idegrendszere oly túlzottan érzékeny volt, hogy a legkisebb külső vagy belső inger a legnagyobb hatást váltotta ki lelkében, de ez viszonylag elég gyorsan helyet adott más hatásoknak.

Ezeket az 1848 előtti melanchólikus megnyilatkozásokat nem szabad kiragadni a többi életnyilvánulás közül, amint azt némelyek (Grünwald Béla) megtették, mert akkor nagyon helytelen képet nyerünk Széchenyiről. Az 1814—1848 közti nagy tömegű egyéb feljegyzések közt a melanchólikusok háttérbe szorulnak, csak múló jelenségek, pusztán főerényének, a lelki önismertetre való törekvésnek folyományai. Amikor Széchenyi lelkét vizsgálja és hibáit naplójába feljegyzzi, ki akarja küszöbölni magából gyengeségeit, de önmaga iránti túlzott szigoránál fogva igazságtalan maga iránt; a javulással gyakran nincs megelégedve, a sokszori visszaesés kétségbeejti, és e sikertelenség miatt lassankint az a vélemény alakul ki benne, hogy a múltért bűnhődnie kell, a büntetést megérdemli: ebben áll melancholiája. Amint erényei, akként e hibái is a lángészre vallanak, aki eltér az élet rendes emberétől; lelki érzései gyakran beretvaélen forognak, de nem billennek az örültség felé, hanem a lángész vibratói: ezért tartották általában különcknek. Albach pater, a híres ferencrendi szónok pl. már 1829. márc. 22-i beszédében Széchenyire célozva találóan elmélkedett arról, hogy némely emberben mily közel van egymás mellett a tökéletesség és a meghibbanás (Überschnapptheit).

Ezzel szemben a döblingi első időszakból fennmaradt leveleiben (kettő kivételével) csak a melanchólia az uralkodó, nincs ebben még csak nyugvópont sem, egyfolytában és állandóan tombol itt a túlzott önvád, fixa ideákkal, hallucinációkkal elegyítve. Teljesen nyilvánvaló az is, hogy mi idézte elő ezt Széchenyinnél. Először is politikai küzdelmének meddősege, amely mindinkább kimerítette és elerőtlenítette lelki ellenállóképességét. Amikor látta, hogy Kossuth a minisztériumban teljesen magához ragadta a hatalmat, fokról fokra elvesztette akcióképességét, és ugyanily arányban nőtt kétségbeesése a haza sorsa miatt; a rác és horvát bonyodalmakból pedig a teljes anarchia kifejlését következ-

tette, amelyben a csöcselék rombolni, gyilkolni fog (legelőször őt). E kettős félelem felzaklatott lelkének egyensúlyát felbillentette; izgatott képzeletében a rémképek közt az a gondolat lett úrrá — és nőismerőseinek (különösen Schwarzenberg Laura hercegnő és gr. Esterházy Vincéné) szemrehányásai véglegesen kifejlesztették benne, hogy ő a felelős az állapotokért, mert a minisztériumba való belépésével uralomra juttatta Kossuthot és előmozdította a zavar kifejlődését. *Ez a lelki megrázkódtatás heveny elmebajt idézett elő benne, kedélye teljesen a melanchóliába süllyedt, az önkínzó vád háttérbe szorított minden más gondolatot, és így ítélő és következtető képessége teljesen megzavarodott.*

Ha 1849—1851 között irt leveleit olvassuk, be kell látnunk, hogy dr. Görgen megállapítása pontos, mert leveleiben csakugyan a vallásos alappal kevert kétségbeesés mániája (mania desparatoria) tombol.

Rá kell mutatni arra a tényre is, hogy Széchenyi önvádjai nem egészen légből kapottak. Igaz az, hogy Széchenyi nagyban hozzájárult fellépésével ahhoz, hogy a magyarság 1825-ben a reformok terére lépett; igaz az is, hogy ifjúkorában, mint sok más társa, igyekezett kiélvezni az életet; az is igaz, hogy az 1848. márciusi eseményekben való részvételével elősegítette az ellenzék törekvéseit (ezt nevezi kokettálásnak); még az is igaz, hogy e mozgalmakban Petőfivel is ellentétbe került: így elmezavarának van konkrét alapja is, de ezért betegsége nem volt oly veszélyes jellegű, mintha mindez csak agyregnum lett volna. Csak abban volt veszélyes a baja, hogy nem tudott szabadulni lelkének megrögzött túlzásaitól, és azzal súlyosodott épen ebben az időszakban betegsége, hogy a folytonos kívánsággal: térjen családjához vissza, mindjobban táplálták lelkének kóros irányát. Megesett azonban ebben az időszakban is egyszerű kétség, hogy némileg háttérbe kerültek a beteges gondolatok, és akkor gondolatait eléggé helyesen volt képes kifejezésre juttatni. Ez is azt mutatja, hogy betegsége nem volt reménytelen. Mindjárt Döblingbe jutása után, 1848. szept. 10-én, levelet írt Lunkányinak, jöjjön Döblingbe — nyilván azért akart vele beszélni, mert közölni akarta, hová tette el elutazása előtt az értékpapírokat és a készpénzt. Ugyanezt mutatja 1849. febr. 11-én feleségéhez intézett levele is.¹ De talán legjobban igazolja azt egy vele az intézetben megtörtént esemény, amelyet Falk említ Széchenyiről irt életrajzában. Széchenyi

¹ A Wesselényi féle adósságban való intézkedését Zichy Antal tévesen tulajdonítja Széchenyinek. Az az irat, amelyre hivatkozik, Lunkányi irata. Ő intézkedett e dolgokban, ő foglalta egybe az egészet a grófné számára. Ennek következtében Friedreichnek a levélhez fűzött következtetései teljesen tévesek. Széchenyi ez időszakban semmiféle gazdasági ügyben nem vett részt.

kétszobás lakása az I. emeleten volt. Hálószobájából ajtó nyílt az intézet közepét átszelő folyosóra. Egy éjszaka — bár éjjelnappal ápolónak kellett őrködni szobájában — megtörtént, hogy néhány percre egyedül maradt. Egyszerre csak a nyitva maradt ajtón egy beteg belopódzott szobájába és az ágyában fekvő Széchenyit torkon ragadva, fojtogatni kezdte. Széchenyi azonban felugrott és birokra kelve, csakhamar kitudszkolta a beteget a szobából. A szolgát, aki őrizetlen hagyta, másnap elbocsátották. Minden bizonnyal erre az esetre vonatkozik Tasnerhez 1851. január 17-én írt e levélkéje:

«Ezen levélkémmek átadója, Brunner Adalbert, aki mesterségére poszló-készítő, de hely nélkül régibb idő óta majd mint háziszolga vagy inas és végül itt mint ápolóm szolgált. Az itteni örültekházát azonnal el kellett hagynia azon okból, mert 5 percig engem egyedül hagyott. Igen tisztességes és rendes ember, amelyet csak ön elgondolhat és mindenre használható. A szerencsétlen Magyarországon szeretné szerencséjét megkísérelni, ha neki segítségére lehet, teljesítse nekem ezt az utoló szíves szolgálatot.»

Azt, hogy betegsége szerzett baj volt és remény volt a javulásra, igazolja Falk Miksának egy adata is.¹ Amikor Széchenyi Döblingbe került, Falk már Bécsben tartózkodott s itt természetesen érdeklődött Széchenyi iránt. Úgy hallotta, hogy Görgen reménytelennek tartja állapotát. Ismervén a bécsi köztébolyda egyik segédorvosát, aki többször megfordult Döblingben, véleményét kérte. A fiatal szakorvos azt a választ adta, hogy minden jelből a fizikai erőnek lassú felüdülésére és azután a szellem helyreállítására következtet, mert csak azok a betegek gyógyíthatatlanok, kiknél a hallucinációk és valóság közt nincs semmi összefüggés; Széchenyinél ez nincs így, mert örültsége hasonlít egy magas toronyhoz, melynek a csúcsa a felhőbe ér ugyan, de talpzata a földben gyökerezik; nincs megszakítva a valódi étellel való összefüggés, s ha javulnak a magyar viszonyok, javul Széchenyi testi állapota, szelleme, maga újra felüdül. Az ilyen elmeháborodottak a himlős beteghez hasonlítanak; a betegség tetőpontján, valamint előtte és utána is, felismerhetetlen módon el vannak rútitva, és senki sem ismerné meg a feldagadt fejet, hanem azután lassanként kisimulnak a vonások és nemsokára újra megpillantjuk a jól ismert arcot, de persze itt-ott egy-egy himlőhelyet is, mely azelőtt nem volt rajta, s mely habár csak gyöngén, de mégis emlékeztet a kiállt betegségre.

2. 1852—1856. (A lassú javulás ideje.)

Görgen szerint ez időszakaszban lassanként javulás állott be Széchenyi állapotában. Széchenyi mindinkább nyugodtabb lett, majd leküzdötte a látogatások iránti ellenszenvét, fogadta családjá tagjait, gazdatisztjeit; eleinte ugyan nem akart tudni semmit vagyoni viszonyairól, azzal a megokolással, hogy

¹ Falk Miksa: *Széchenyi István gróf és kora*, 303—4. l.

nemsokára minden tönkremegy és a magyar arisztokrácia koldusbotra jut; de ez az idegenkedése is alábbhagyott, ezzel együtt kínzó önvádjai és melanchólikus beszélgetései is ritkábbak lettek; törödni kezdett ruházatával, bár ez feltűnő maradt továbbra is, különösen azzal, hogy piros papírból font «bolond sapkát» viselt; foglalkozása egész nap különböző ostábla játékokból, majd a sakkozásból állott.

Görgennek ezt az általános jellemzését igazolják gr. Széchenyiné levelei és Hajnik János feljegyzései is.

Gr. Széchenyiné — leginkább Tasner rábeszélésére — 1851-ben belátta, hogy férjét a Görgen közvetítésével állandóan szuggerált hazatérési óhaj izgatja, fel is hagyott vele. Ennek megvolt az az eredménye, hogy Széchenyi 1851 után már nem írt önvádoló leveleket, és izgatottsága lassanként csökkent. Görgen hírei kedvezők lévén, Széchenyiné most már arra törekedett, hogy csak olyanok jussanak férje elé, akik megnyugtadják. Így fogadta Széchenyi (1852. IV. 1.) a kedvelt Clark Ádámot (a Lánchíd építőjét), aki megerősítette Görgen állításait. Még több órai kerti sétára is rá lehetett őt bírni.¹ Fogadta Lajos bátyját, aki szintén igazolta a javulást. Feleségét mégis csak 1853 júniusában fogadta. Ez alkalommal azonban fájdalmas visszaemlékezései előtérbe léptek. Ugyanezen évben fogadta pater Albachot is és 1854 óta gyakrabban családját, sőt 1854 januárja óta Lonovich József, akkor Bécsben internált püspököt is. Ezen idő óta az a remény csillan ki gr. Széchenyiné leveleiből, hogy férje teljesen helyre fog állani. Most már nem kívánta, hogy hagyja el a tébolydát, hanem arra törekedett, hogy férje visszanyerje érdeklődését a család és gazdasági ügyek iránt, mert azt remélte, ha ezt eléri, akkor maga is elhagyja majd Döblinget. A grófné azért 1854 óta szorgalmasan látogatta és minden gazdasági ügybe bevonta; gyakran vitte el magával Béla fiát is, aki 1855 óta hetenként kétszer 4—5 óráig sakkozott atyjával. 1856-ban a grófné szerint a javulás minden tekintetben kielégítő volt, Széchenyi már nem idegenkedett családjától, a látogatásoktól és gazdasági ügyeivel is foglalkozni kezdett.

Hajnik János feljegyzései szerint Széchenyi lelkiállapota 1853-ban, amikor megkezdete jelentéseit előadni, még zilált volt; fogadta ugyan, de amikor a gazdasági ügyekre tért, fájdalmasan felkiáltott és visszavonult belső szobájába; 1854-től kezdve azonban már pénz- és gazdasági ügyekről is szívesen beszélt vele.

E feljegyzésekből kitűnik, hogy Széchenyi elméje ebben az időszakban is beteg volt, úgyhogy állandóan az ápolók felügyelete alatt állott, de állapota fokozatosan javult. Időnként mégis egyedül akart maradni. Ezt a két ápoló vallomása igazolja. Amint javult állapota, kétszobás lakásához még egy szobát és egy előszobát kapott, amelyből egy melléklépcsőn külön kijárata volt. Az ápolók előbb az előszobában aludtak, de a közbenlévő ajtók nyitva maradtak, majd a szobák mellett végighaladó folyosón aludtak.

¹ Erre Széchenyiné 1852. okt. 9-iki levele az utolsó adat.

3. 1857—1860. III. 3. (A látszólagos helyreállítás szaka)

Széchenyi 1856 végén annyira visszanyerte életkedvét, hogy érdeklődött a külső, különösen a politikai élet iránt is, és e célból tájékozódás végett, erre alkalmas férfiakat magához hivatott; elkülönített, különbejáratú lakásában rendszeres életmódot folytatott. Keveset (átlag 3-4 órát) aludt, korán kelt, azonnal íróasztalához ült és írt vagy olvasott, majd nyitott ablak mellett sétált, szüksége volt rá, — mert e korszakban csak kivételesen hagyta el szobáit; a reggeli után hideg lemosásokat végeztetett magán, fogadta orvosát, majd látogatóit, ismét írt és olvasott; 4 óra után ebédhez ült; este ismét látogatókat fogadott, majd 10 órától éjfélig sakkozott e célra fizetésért felfogadott egyénekkel. Ilyen volt 1857-ben ez év augusztusáig Kürenberg Ferdinánd osztrák költő és író, majd ezután és 1858-ban Asbóth Vilmos volt honvéd és egyetemi hallgató; 1859 óta Kiss Márton, 1848 előtti írnoka; de gyakran játszott még Béla fiával, 1859-től mostohafiával, gr. Zichy Gézával, és Hirst angol nyelvemesterrel. Többé-kevésbé ily pontossággal töltötte napjait, és csak rosszullet vagy látogatói miatt változott meg néha ez az életrendje. Külsőleg is meglátszott rajta a javulás. Ruházata ugyan különleges, de egyszerű és csinos volt; szakállt növesztett; testtartása elég ruganyos volt, bárkissé előre hajlottan járt. Ez időszakban írói munkássághoz is fogott, s ez hihetetlenül bőséges volt, 1857 és 1858-ban, úgyszólván, minden napra kiterjedt. Így pl. 1857. febr. 16 án kezdi meg *Önismeret* c. művét és egy nap (márc. 5.) kivételével naponként többet-kevesebbet írva, 1857. nov. 6-áig 800 folio ívnyi kézírata volt. Ekkor abbahagyta, mert Béla fiának 1857. okt. 12-iki levele aggályokat keltett benne — erre írta, nov. 6—25. közt, terjedelmes és szép atyai tanácsait. De ezután sem folytatta az *Önismeretét*, mert az osztrák kormány által kiadatott *Rückblick* arra bírta, hogy nov. 26-ától 1858. június 2-áig megírja erre válaszát, a híres *Blicket*.

Ismerőseinek véleménye megegyezett abban, hogy visszanyerte régi szellemi képességeit, mindenki elismerte, hogy régi szellemességének teljes birtokában volt.

Deák Ferenc $3\frac{1}{2}$ órai látogatása után (1857. VII. 21.) azt írja sógorának, hogy Széchenyi megöregedett ugyan, de nem jobban, mintha bárhol tartózkodott volna; lelkiállapotára nézve úgy látta, hogy semmi nyoma a betegségnek; eszejárása épen olyan, mint előbb volt, előadása is épen oly érdekes; Pulszkynak pedig azt írja 1859. márc. 16-án, hogy Széchenyi egészsége helyreállott, de az intézetet még nem hagyta el.

Szögyény László 1857 júniusában első látogatása után azt írja, hogy Széchenyi tökéletes aggastyán lett, egykori érdekes, deli alakjának csak romjai maradtak; kopasz feje, hosszú és ősz szakállá, halvány arcszíne, fogatlan szája, pongyola öltözéke alig engedik gyanítani a hajdan csinos,

mindig divatosan öltözött Széchenyit. Lelki és elmebeli állapotáról azonban azt írja, hogy a megháborodásnak legkisebb jelét sem mutatta; ugyanaz az éles ész, gondolatmenet, beszédmód jellemzi most is, úgyhogy véleménye szerint «soha megtévelyodva nem volt»; mindent tudott, ami történt, de a mostani bajokért vagy az előzőkért egy szóval sem okolta már magát; otlité alatt teljes bizalmát nyilvánította a magyar ügyek jobbrafordulatairánt, majd azonban elkerülhetetlennek tartotta vesztünket. (E gyors véleményváltozásnak Szögyény nem tulajdonított fontosságot!) Ismételt látogatásai is arról győzték meg Szögyényt, hogy Széchenyi sohasem volt elméjében megháborodva és hogy «egyedül valódi vagy képzelt hibáiért, botlásaiért róttta magára a döblingi számkivetést, és megemlíti, hogy e véleményében gr. Széchenyiné is osztozott.

A kortársak tehát általában Széchenyit elméjében épnek tartották: ha volt némi kételyük, ezt különbségének tudták be, vagy oly kétértelműen juttatták kifejezésre, hogy abból Széchenyi elméjének inkább épségére, mint betegségére lehetett következtetni. Kétségtelen, hogy ehhez sokban hozzájárult az a körülmény, hogy Széchenyi döblingi tartózkodásáról csak Kecskeméthy óta került részletesebb adat köztudomásra; továbbá, hogy Széchenyi döblingi tartózkodásának utolsó éveiben oly nagy-jelentőségű művet (*Blick*; tett közzé, amely politikai irodalmunk disze és a magyar igazságért való harcunk egyik pillére lett. Közelfekvő a következtetés, hogy aki ily élesen látja, ily jól ismeri, még a legelrejtettebb vonatkozásban is, a dolgokat, az nem lehetett nemcsak 1858—59-ben elmebajos, hanem előbb sem. Ez a téves következtetés zavarta meg ítéletében gr. Széchenyi Bélát, ez válthatta ki azt a nyilatkozatot, hogy atyja nem volt örült, neki így kellett cselekednie. És ezt az állítást 1857—1860-ra Széchenyinek Béla fiához intézett 1857. nov. 6-iki híres levelében tett nyilatkozata látszólag támogatja. Széchenyi ugyanis ezt írja e levelében a Döblingbe való visszavonulásról:

«Már több mint 10 éve, hogy oly kimondhatatlan szerencsétlenségemre egyszerre *édes álmódosásomból* kiragadtatva minden éltető reményemet szertefoszolva láttam, és e keserves helyre, ahol most vegetálok, kellett *elrejtőznöm*, hogy mindazon borzalmaktól távol legyek, amely szegény hazánkat érte és amit a nélkül, hogy segíthettem volna, oly közelről végigszemlélni — nem volt erőm, mert ez megölt volna.» Ezt a nyilatkozatot azonban nagyon is ellensúlyozza ugyanezen levélben a következő kijelentés: «Egy embert, aki tébolydában, úgyszólván fogolyként él, teljes joggal senki sem tart teljesen okosnak és meg van győződve, hogyha még oly sok *világos pillanatai* vannak, *egészben véve mégis confusus*».

Hasonlóképen ellensúlyozzák azt Görgennéhez 1858. nov. 5-én írt következő sorai:

«Az ön házában menhelyre és barátságos fogadtatásra találtam oly pillanatban, amikor *az életet, a nap fényét nem voltam képes elviselni*. Ha nem volna oly nagyszámú a családom stb., stb., gyűlölt, vígasztalan

életemnek már régen végét vetettem volna, . . . s hogy ezt eddig nem tettem meg, annak a kiméletnek, emberszeretetnek és szeretetreméltóságnak köszönhetem, amellyel önméknél kezeltek, és ezt utolsó lehelletemig nem fogom elfelejteni».

Ugyancsak ellensúlyozza Görögennéhez 1858. dec. 25-én, karácsony napján intézett levele, amelyben ily szavakkal köszöni az előző napon köldött karácsonyfát:

«Nem tudom leírni, hogy mily fájdalmasan-édés érzés van bennem e pillanatban. Ha lehetséges volna engem, szerencsétlent az étellel megbékíteni, ehhez Ön bizonyára a legtöbbel járulna . . . Igaz élvezet napról napra pontosabban látnom, hogy ön érzésteli és emberbaráti férjével egyesülten teljesen alkalmasak, hogy ily magasztos emberbaráti intézmény élén álljanak, amelyben oly sok szerencsétlen, és én is, menhelyre talált, hogy *magukat önmaguktól megmenthessék*. Higyje el, nagyságos asszonyom, ha szabad volna mondanom, szánalmat érző barátom, hogy ön, amióta önt közelebről ismerni szerencsés vagyok, és ön oly kedves velem foglalkozni, *sokkal többel járult lelki sebeim behegésztéséhez*, mint legtöbb látogatóm. Az a gondolat, hogy legközelebbi rokonaimon, öreg barátaimon kívül, akik engem boldog- és szerencsés koromban ismertek, még más érzésteli emberek is velem éreznek, balszam számomra, és ennek jótékony hatását csak az ismeri, aki *oly halálosan és menthetetlenül meg van sebezve mint én!*».

De még felötlöbben nyilatkozik izgatott állapotában, 1859. május 15-én azt írja Görögennék:

«Ön barátságosan felvett (intézetébe) oly pillanatban, amikor *vízioók által magasabb és más emberek előtt elzárt szferákban a szegény hazámat érő sok nyomoruságot tisztán átláttam és én teljesen felizgatott kedéllyel az ön karjába vettem magam és majdnem kétségbe akartam esni*».

Egy betegről több beismerést nem lehet várni! Ha most végigtekintünk azokon a jelenségeken, amelyek az 1848—1851 és 1852—1856, továbbá 1857—1860 közti időszakokban fel vannak sorolva, nem lehet kétség aziránt, hogy gr. Széchenyi Béla kijelentése annak köszönheti létét, hogy gyermekkorában nem tudta megítélni atyja állapotát, később viszont nem tartózkodott nála tartósan, és így nem volt módjában minden tevékenységét figyelemmel kíséreni, s így ezen időről is téves következtetést vont le.

A Széchenyit kezelő orvosok véleménye egyöntetűen az, hogy Széchenyi elméje 1848-tól haláláig nem volt egészséges; szellemi állapota ugyan megjavult, sőt 1857—1860 közt kedves, szellemes társalgó volt, de elmebajából nem gyógyult meg. Dr. Görögenn kívül két segédorvos (dr. Gussmann Rezső és dr. Goldberg Fülöp) véleménye áll rendelkezésünkre.¹

Dr. Görögenn 1857—60-ra vonatkozó véleménye csak másodsorban jöhet tekintetbe, mert ő érdekelt fél, aki a bíróság előtt saját érdekeit

¹ Dr. Benesch segédorvos 1848-tól 1857-ig kezelte, de ennek fentemlített levelén kívül nem maradt más feljegyzése.

védte és intézetének megtartásáért küzd. Segédorvosai, Gussmann és Goldberg, nem kedvezően nyilatkoznak róla. Ezért csak azt szabad hitelesnek elfogadnunk Görgennél, amit más is megerősít.

Dr. Gussmann Rezső 1860-ban Széchenyi halála után tette közzé egy évre (1857. szept. — 1858. szept.-ig) vonatkozó megfigyeléseit. Maga írja, hogy neki naponta meg kellett látogatnia Széchenyit, hogy óhajait átvegye és lehetőleg teljesítse, meg hogy baját kezelje, ha hirtelen támadt; tőle tudjuk hogy az alaphajnál a család kívánságára külső szaktekintélyek intézkedtek, és hogy maga Görgen is háttérbe szorult. Gussmann szerint Széchenyi «rejtélyes beteg» volt, mert sem a hatósági orvosok nem érdeklődtek iránta hivatalos vizsgálataik alkalmával, sem az intézet nem vette fel a hatóság elé terjesztendő jegyzékbe. Szerinte Széchenyi 1857-ben melanchóliájából annyira felgyógyult, hogy lassanként családjának tagjait, barátait honfitársait is fogadta; és addig elhanyagolt testi és szellemi élvezeteit újra gyakorolni kezdte; a politikai és a mindennapi életben való tevékeny részvétele, *felületesen ítélve*, arra engedett következtetni, hogy az intézetet bármely pillanatban elhagyhatja — ezt családja remélte is; Gussmann a családnak ebben a reményében egyáltalán nem osztozott, mert Széchenyi a szórakozást a tárgyak állandó változtatásával kora reggeltől késő estig kereste, és ha szellemét önműködéssel vagy a legkülönbözőbb munkák olvasásával vagy sakkjátékkal, levelezéssel vagy a kevéssé érdekes dolgokban is láthatólag élénk részvételt tartotta mozgásban, mindig a szórakozás utáni kinosan szükséges vágy jutott nála kifejezésre; nem gondolhatott sem a multra, sem a jövőre, és tudta, hogy minden pillanatot foglalatoságban kell eltöltenie, hogy a *kétségbeseés démonai* erőt ne vegyenek rajta.

Sokkal jelentősebb Goldberg véleménye. Goldberg 1858 végétől Széchenyi haláláig, tehát másfél évig, teljesítette a háziorvosi teendőket. Goldberg azonban, amint azt Falk Miksa is feljegyzi, szintén izgatott, beteges egyén volt, aki nem tűrte el oly türelmesen Széchenyi beteges szeszélyeit, mint Görgen és a többi segédorvos. Széchenyi naplófeljegyzései is igazolják, hogy többször összeütközésre került a sor köztük. Ezeket figyelembe kell venni Goldberg véleményének taglalásánál. Kétségtelen azonban, hogy Goldberg képzett szakorvos volt. Ő az egyedüli, aki Döblingben időzése alatt pontos orvosi feljegyzéseket készített Széchenyiről.

Goldberg a vizsgálatra kiküldött bizottság előtt Széchenyit «legjobb tudása és lelkiismerete szerint állandóan elmebetegnek tartotta», bár az ő működése alatt nem tartozott a veszélyes betegek (Irrsinnige) közé. Sokirányú szellemi kiválósága általában azt a téves véleményt keltette, mintha pszichikai ténykedései érintetlenek volnának. Széchenyi szerinte azon elmebetegek közé tartozott, akiknél a bölcsesség és örület közti határvonalat nehéz megvonni; *ha elhagyta magát, vagy ha hosszabban figyelték, az elmebetegeket jellemző jelek voltak rajta észlelhetők*, mint: általános izgalmi állapot, (Exaltation) bőbeszédűség, felolvasó és íródúh, kicsapongó vidámság és komorság, szellemének és érzékeinek állandó ideges ingerlékenysége, kedélyének gyors változása, képzeletének túlságos izgatottsága,

számtalan excentricitása és bizarrsága, értelmének és kedélyvilágának igen ellentétes vonásai, az öntudatában jelentkező feltűnő zavarosságok, üldözési mániája, beteges kedély- és akaratiránya.

Goldberg — nem ismerve az 1848 előtti Széchenyit — egyik vagy másik jelenségből talán a kelleténél súlyosabb következtetéseket von le, de kétségtelen, hogy orvosi megállapításai egészben véve helytállóak. Széchenyit ugyanis 1848 előtt is jellemezte az általános lelkesültség, de ez nem volt rangjával, korával és állásával ellentétes, mint 1848 után, ahogy azt Goldberg kiemeli. Böbeszédűség is jellemezte, de az azelőtt sohasem történt meg, hogy órákon át csak ő beszélt és másokat ne engedett volna szóhoz jutni. Goldberg megállapítására, hogy beszéd közben egyik fogalomról a másikra ugrott és hiányzott a vezető fonal, Kecskeméthy azzal válaszol, hogy Goldberg nem értette meg Széchenyit, azért nem tudta követni a vezető fonalat. Véleményem szerint Goldberg megfigyelését e tekintetben is el kell fogadni, mert igaz, hogy Széchenyi 1848 előtti műveiben, leveleiben is böbeszédű, a tárgytól folyton elkalandozik, egyik fogalomról a másikra tér, ennek megfelelően mondatszerkezetei is szerfelett bonyolultak, de még sokkal nagyobb mértékben nyilvánultak meg e jelenségek e korbeli műveiben, különösen társalgásában. Ezt bizonyítja többek között sógornője, Lajos bátyjának felesége¹: 1858. június 25-iki látogatásáról (Crescentiával) azt jegyzi fel, hogy Széchenyi oly élénken társalgott, hogy szóhoz egyikük sem juthatott; egy családi természetű levelet olvasott fel Széchenyi és beszélgetése mindig ugyanazon históriák körül forgott.

Igaz, hogy Széchenyi 1848 előtt is excentrikus, bizarr volt, de e viselkedése nem érintette egyéb vonatkozásokban. Nem így volt Döblingben, mert amit a borkereskedelmi vállalkozásáról (Gyürky Antal), egy kutya (Rustan) gyógyításáról, fekete kenyérrrel való élelméről ír, azt mind igazolják Széchenyi naplófeljegyzései is.

Amit pedig Goldberg pl. felolvasó dühéről, a kicsapongó vidámság és csüggeteg komorság gyors változásáról, szellemének és kedélyének ellentéteiről, öntudatának zavarosságáról, üldözési mániájáról, beteges kedély- és akaratirányáról ír, azt részben mások (sógornője, Falk, Gussmann) is igazolják, és ezek, mint valóban feltűnő jelenségek, elméjének beteg voltát mutatják.

Azt, hogy még ez időszakaszban is voltak elméjében sötét pontok (idegenkedése a szabad levegőre járástól, öngyikossági gondolatai), annak idején még azok is elismerik, akik elméjének betegségét tagadták. Ezt bizonyította régebben Gyulai Pál,

¹ *Gr. Széchenyi Lajos és neje levelezése.* Összeállította gr. Széchenyi Viktor. 265. l.

újabban Angyal Dávid. Az azóta a feledékenység homályából előkerült Görgen-féle periratok és ezek közt Goldberg orvosi jellemzése kétségtelenné teszik, hogy Széchenyi elméje nemcsak 1848. szeptember 7-én, hanem hogy azontúl is beteg volt.

Ugyanezt bizonyítja Széchenyinek 1857-ben írt és a *Döblingi iratok* közt megjelent *Önismérete* is. E művét a maga szórakozására, tisztelni kezdő elméjének foglalkoztatására kezdte írni. Visszaszállt a multba, saját ifjúságára, nevelésére, korabeli viszonyaira és ezt bőven, részletesen, ismétlésekbe bocsátkozva papírra vetette. Munkájának írása közben a magyarságra nézve politikai fordulat állott be. A konzervatív államférfiak igyekeztek a helyzetet kihasználni és a magyar haza érdekében mozgolódni kezdtek. Széchenyi fiai és látogatói által a helyzetről teljesen tájékoztatva, nagy figyelemmel kísérte az eseményeket, és ezeket — saját önismereti taglalását abbahagyva — részletesen tárgyalta művében. Kétségtelen, hogy 1848-ban elméjének elbomlását elsősorban a magyar haza keserves sorsa okozta. Most a magyar haza sorsa ismét izgalomba hozza képzeletét, kedélyét, és mivel az események nem kedvezők, neki nem tetszenek, a legszenvedélyesebb kitöréseket váltják ki belőle azok ellen, akiknek részük van a magyarság sorsának intézésében, de első sorban Ferenc József császár ellen. Amily borzalmas szenvedéllyel ostromozta 1848 után magát, olyan keserű gúnnyal és heves szenvedéllyel ostromozza most Ausztriát és Ferenc József császárt! A rengeteg kitörésből csak egynéhányat idézek, amelyek a magyarság szempontjából sok tekintetben igazak, de emberi szempontból nem helyeselhetők és jellemzik Széchenyinek elmeállapotát.

Ferenc József császárt időnként «apostoli bitornak» nevezi (40), akinek «kemény szíve és rövid esze» van (82), aki «kritka komédiás talentum» (136), másutt «császári komédiásnak» (360), »császári bakónak» (159), vagy «Trottel Tartuffenek» (368) hívja, vagy azt írja, hogy ha van emberalak a közálladalonban, kit nem szeretnek, kit nem szenvedhetnek, az senki más, mint az elbizott, kevély, szívtelen, rövideszű, vért szomjúhozó Ferenc József, Dei gratia parancsár, (157) aki «nem egyéb mint usurpator, és ha az ilyen még hóhérvadik is, akkor bármit mondjon ő szentsége VII. Pius pápa saját maga, bizony nem egyéb mint gyilkos, és ha e fölött az áldozatok utódait még vagyonukból is kivetkezeti, egyenesen rablógyilkos.» (349).¹

«Valóban Osztrákia... már most úgy, mint Britannia egészen szigetetté vált, csakhogy Albion a tengernek diaphan tiszta habjaiból magasodik fel mint az emberi szabadságnak gyönyörű asyluma, midőn Osztrákia antipathiától körülmosva, tökéletesen elszigetelve minden szövetséges nélkül mint szétszakított, kidörzsölhetetlen vérfoltokkal elundokított és taknyos gyermekhez sem illő piszkosságok által egészen elpiszkolt sár solitaire

¹ Az idézetek Károlyi Árpád: *Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka*. II. kötetéből valók.

tündöklük Európa közepén, hol a hypocrisis és hazugság úté fel nyomorult lakhelyét.» (148.)

«A cár, miután ismét lábra állította az előtte kérelemmel letérdelt Ferenc Józsefet, most azt gondolja, bátran folytathatja Nagy Péter . . . plánumat és közeli akadály nélkül gyorsan délfelé gravitálhat . . . mert méltán remélheti, hogy az, kit ma rántott ki szurokból, már holnap nem fogna ellene szájaskodni. . . . Ferenc József azonban . . . legyőz magában minden sympathiát, megmentőjéhez vonzó háladatot . . . és ennyiféle comedia közt, melyben, mint lovag, mint apostol, mint magyar király, mint hódító és főkép mint profos és hóhér stb. stb. már eljárt, sőt ma is naponta eljár, még Brutusnak szerepét is perfectissime eljátssza, miáltal újra bebizonyítja, mily szörnyű színészi talentuma van, mert az embereknek megfurfangolására még Brutusnak republicanus szerepében is kiáll a világi színháznak deszkázatára, nem ugyan ezen jeles rómainak elveire, de csak gyilkára nézve, melyet megmentőjének hátulról testébe döf.» (179—180.)»

«Ferenc József a fiatal lovagi császár azon hős, ki elfojt magában minden emberi gyengédebb érzelmet, melyet becsületnek és erénynek neveznek.» (183.)

«Az ekkép bolonddá tétettek szemei nem fognak-e ily alkalommal felébredni s ha tisztán látják, mily hazugságra használtattak fel, miszerint egész Európa lássa, hogy a ledorongolt magyar moraliter is annyira süllyedt, mikép kinzója, gyilkosa és őt végkép megsemmisíteni akaró császári vámpírja előtt letérdel, leborul, kezét csókol, sőt nejjével és családjával együtt saruinak porát, piszkát is nyelni kész, ugyan fognak-e ilyen szavakra fakadni: ‚moriamur pro rege nostro’ t. i. azon megmaradtak, kiket öfelsége a kötél által nem szíveskedett örök némaságba dönteni.» (159.)

«Ha oly parancsár cselekedik így, ki mindennemű mézesmadzagok mellett népeinek liberális constitutiót, Gleichberechtigungot, stb. ígért, — de legkisebbet sem teljesített, — csakhogy sárból kirántásák őt, kinek egész eddigi kormányzásának fenekén nincs egyéb sarkalat, mint esetlen komédia, hazugság és hypocrisis; ki mint Marat, betű szerint vérben fürdött, sőt fürdik, csakhogy ez magáéban, ő ellenben máséban, mely az övénél százszorosa tisztább; ha ily parancsár . . . még olyféle ártatlan kis komédiákat is eljátszik, . . . arról csak azt fogják mondani: legalább következetes; midőn az, ki ily kicsiségek miatt egyszerre scrupulosus lesz vagy ilyent affectal, az egész világ által leköpetik, mert nincs a teremésben nagyobb csúf, mint a szenteskedő, képmutató gonosz.» (326.)

«E tekintetben, hallja csak felség, mit mesélnek Neuöstreichnek népei, tán nem lesz Felségednek unalmára. S ugyanis . . . azt is rebesgetik, miszerint Felséged nem is volna anyjának valóságos fia, de csak valami alácsusztatott készítmény.» (372. és 378.)

Széchenyi e művéből készülés közben többeknek részleteket olvasott fel. Ismeretes Szögyény László *Emlékirataiból*, hogy Széchenyi művét külföldön ki akarta nyomtatni, s hogy Szögyény figyelmeztette az esetleges közzététel végzetes következményeire, amire azt válaszolta, hogy ő már öreg ember. Széchenyi művét mégsem adta ki, nem azért, mintha megfogadta

volna Szögyény figyelmeztetését, hanem mert az osztrák kormány által kiadott *Rückblick* arra bírta, hogy *Önismeretét* abbahagyja és hozzáfogjon *Blickjéhez*, amelybe szelidebb alakban a munkának több részét átvette.

Az *Önismeret* szenvedélyes részletei mindenesetre beszédes bizonyítékok dr. Goldberg állításainak igazolására, mert az elképzelhetetlen a gentleman Széchenyiről, hogy ily súlyos becsületbeli vádakat leírt volna arról, aki mégis uralkodója volt, akinek és az uralkodóházhoz hűséggel ragaszkodott és ezt hangoztatta is.

Ha Széchenyi műve írása közben Magyarországon lakott volna, magyarázatot találhatnánk Széchenyi vakmerő bátorságára, de ott írta az oroszán torkában, Bécshez közel, ahol keserű és szenvedélyes kitöréseit a legkiáltóbb felségsértéseknek kellett venni, ha köztudomásra jutnak. És amikor az 1860. márc.3-iki házkutatás alkalmával irnokánál, Kiss Mártonnál, a kézirat lefoglaltatott, Széchenyi maga nem is gondolt arra, mily súlyos következmények zúdulhatnak reá. Bizonyos, hogy az *Önismeretben* levő becsületbe vágó kijelentései teljesen kieshettek emlékezetéből, mert akkor nem írta volna márc. 4-én a házkutatás után b. Thierry Adolf rendőrminiszternek, hogy rapszodikus irataival tétlen idejét akarta rövidíteni, de a «goromba tréfákat, némely aljasságot (Gemeinheit) és illetlen arcátlanságot (Impertinenz) nem tekintve» világosan láthatja programját, a dinasztia és a császár személyéhez való hűségét és ragaszkodását.

Egy másik körülmény is mutatja, hogy ezen időszakban sem volt elméje teljesen egészséges. Széchenyi sok levelében hangoztatta, mennyire hálás Görgennek emberies bánásmódjáért, és hogy semmi körülmények közt sem akarja intézetét elhagyni. Széchenyi helyzete valóban olyan volt Görgen intézetében, hogy azt tehette, amit akart. Igaz, hogy ez volt Görgen legnagyobb hibája a beteg Széchenyivel szemben. Teljes joggal vethette a bíróság Görgen szemére, hogy elmulasztotta Széchenyivel szemben a köteles elővigyázatot és gondosságot. Görgennek ez az eljárása arra mutat, hogy Széchenyit nem tartotta veszélyes betegnek, azért juttatta elmeógyógyintézetében példátlan kivételes helyzetbe. Valószínűleg része lehetett ebben annak is, hogy Széchenyi ottléte az intézetnek akkor gyenge jövedelmét jelentékenyen növelte. Nem szabad azonban azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy az előszobával ellátott 4 szobás elkülönített helyiség, ellátás, orvosi felügyelet, ápolók stb. fejében évi 4000 frtot fizetett, és ez nem volt mértéken felüli díjazás.

Széchenyi ismételtlen mondta, hogy meg van elégedve az intézettel, sőt többször kijelentette, hogy élve nem fogja elhagyni. Ha elméje teljesen beszámítható lett volna, akkor belátta volna,

hogy a Ferenc József császár elleni feltűnő sértésekkel, (ezekre Szögyény László hívta fel figyelmét) nemcsak önmagát, hanem Görgent is veszedelembé sodorja, és intézetéből el kell távoznia, ha művéről a kormány tudomást szerez. Figyelembe kell venni azt is, hogy Széchenyi a *Blick* szerzőségét eltitkolta Görgen előtt. Naplója szerint még 1859. XII. 14-én is tagadta, hogy ő a mű szerzője. Figyelembe kell venni azt is, hogy gr. Széchenyiné Görgen kérésére figyelmeztette férjét »egy magas állású személy» intése alapján, hogy a magasállású személy Görgen, és nem vette komolyan a figyelmeztetést, holott néhány nappal előbb (1859. XII. 7.) gr. Zichy Gézától értesült, hogy a két fiának elutazása előtti éjjel kémek figyelték lakásukat. Ezek mind oly tünetek, amelyek a mindig büszke és gentleman Széchenyi egyéniségével ellentétben állanak és arra mutatnak, hogy elmebeli működése ezen időszakban sem volt kifogástalan.

4. 1860. III. 3-tól haláláig. (A visszaesés és a katasztrófa érlelődésének ideje.)

1860. márc. 3-án a rendőrség házkutatást tartott a döblingi intézetben Széchenyi, továbbá Görgen és felesége lakásán, ugyanakkor Bécsben Széchenyi Ödön, gr. Zichy Géza és Kiss Márton irnok, végül Kecskeméthy Aurél, Falk Miksa, dr. Guthercz Ferenc lakásán és Hollán Ernő szállodai szobájában.

Ismeretes, hogy Széchenyire a figyelmet, az 1858-iki akadémiai levél miatt, Albrecht főherceg, Magyarország akkori kormányzója hívta fel. Az ő közbelépése következtében hívta fel Kempen János rendőrminiszter hg. Lobkovitz Károly alsó-ausztriai helytartót intézkedésre. Lobkovitz jelentéséből tudjuk, hogy négy hónappal előbb a család kívánságára dr. Riedel² bécsi elmeorvos Görgennel való tárgyalás után bizonyítványt állított ki, amelyben kijelentette, hogy Széchenyi pénz- és jogi ügyeit önállóan képes elintézni. Ezt a nyilatkozatot azonban nem erősítették meg a hatóságok azzal a kifogással élve, hogy Széchenyi önként ment és tartózkodott az intézetben.

A helytartó egyébként Görgent tette felelőssé mindenért, Görgen megígérte, hogy a család útján is hatni fog Széchenyire, de őt magát is kérni fogja, hogy a jövőben tartózkodjék politikai iratok kiadásától, mert neki (Görgennek) felelnie kell a hatóság előtt; ha Széchenyi ezt nem fogadná meg, arra kellene hatnia, hogy intézetéből eltávozzék. A kiállított jegyzőkönyv szerint Görgen intézkedett is, hogy minden irat az ő kezén

² Dr. Riedel József (1803—1870) a bécsi elmeorvoszat reformátora, először a prágai, 1858-tól a bécsi újjászervezett téholyda igazgatója.

menjen át. Egy újabb, szigorúbb rendelkezésben Görgen Széchenyi védelmére mindent megtett, még a látogató személyek korlátozására is vállalkozott.

Görgen megtartotta szavát. Széchenyinek hozzá 1859. máj. 15-én intézett levele szerint ismételten figyelmeztette, hogy a hatóság elégedetlen, megbízhatatlan vagy épen gyanús egyének fogadása miatt. Széchenyi erre pontosan bejelentette Görgennek látogatói névsorát; kissé izgatottan közölte vele, hogy a kormány által esetleg kifogásoltakat nem fogadja, sőt ha az általa megnevezetteken kívül más jönne, azt csak Görgennek vagy megbízottjának jelenlétében fogja fogadni. Igaz, hogy Széchenyi ekkor már a *Blicket* is megírta, valószínűleg ezért tagadta is Görgen előtt a szerzőségét. Kétségtelen, hogy hallgatnia kellett volna Görgen figyelmeztetésére, de ezt nem tette meg, továbbra is fogadta azokat, akik a hatóság előtt gyanúsak voltak.

A *Blick* ügyében is Albrecht főherceg figyelmeztetése indította meg a hatóságok újabb eljárását. Az új rendőrminiszter (Thierry) Széchenyi szigorúbb ellenőrzését követelte. 1859. nov. 20-án a rendőrség, jelentése szerint, a felügyelő személyzet egyik tagját megnyerve, biztosítva látta az ellenőrzést. Így megtudta, hogy Széchenyi a *Blick* szerzője. Már ekkor felmerült a rendőrminiszter elméjében a házkutatás gondolata: egy állítólagos titkos levelezést akart megszerezni, hogy az elegendő alapot nyújtson a megindítandó eljárásra. Egyelőre azonban még fázott a házkutatástól, tekintettel az elmeógyógyintézetre. Érdekes körülmény, hogy a rendőrség által megnyert ápoló, Bichler Sebestyén, maga megvallotta Széchenyinek, hogy a rendőrség 20 frt. fizetés ellenében meg akarja fogadni. Kecskeméthy szerint Széchenyi maga buzdította, hogy vállalja a látogatók bejelentését,¹ mert jobb, ha ő megírja az igazat, mintha más valótlanságot jelent. A rendőrség egyelőre megfigyelő állásponton maradt. Görgen viszont igyekezett a veszélyt elhárítani. Széchenyi naplója bizonyítja (1860. I. 1.), hogy Görgen gr. Széchenyinéért rávette arra, hogy Széchenyi látogatói reverzálist állítsanak ki, amiért Széchenyi megnehezített. A hatóság valóban kiméletesen, lehet mondani lanyhán járt el Széchenyi ellen és az erélyesebb eljárást halogatta. Széchenyi Görgen útján már 1859-ben tudta, hogy a hatóság figyel; s így lett volna elegendő ideje arra, hogy a nem kifogástalan iratokat megsemmisítse vagy elrejtse. Ez nem történt meg, vagy már későn és (Kiss Márton útján) ügyetlenül történt meg. 1859. nov. 20-ától három hónapig folyton halasztotta a hatóság

¹ Kecskeméthy (49. l.) tévesen Brach Jakabot nevezi meg, holott Széchenyi naplójának (1859. XI. 1) feljegyzése szerint Bichler Sebestyént szólította fel a rendőrség besúgására.

a házkutatást, végre egy női kémnek, br. Inkei Eduárdnénak besúgására foganatosította egy időben mindazoknál, akiknél remélte, hogy kompromittáló iratokat fog találni. A rendőrhatalóság nem találta meg azt, amit szeretett volna — Széchenyi levelét Palmerston lordhoz és III. Napoleon császárhoz — de azért bőségesen talált oly iratokat, amelyek birtokában a leg-erélyesebb rendszabályokat megtehetette volna. Ezek közt a legterhelőbb adatokat tartalmazta a fentemlített *Önismeret* 1857-ből. Valósággal csodálatos, hogy ennek a felségsértésekben bővelkedő iratnak birtokában az osztrák kormány nyugton hagyta Széchenyit. Ezt kímélettel nem lehet magyarázni, csakis azzal, hogy vagy közbenjártak Széchenyi érdekében, vagy nem jelentették azonnal az igazat, esetleg nem mert a kormány azonnal eljárni — valószínűleg félt az 1859-iki olasz háború után az erélyesebb rendszabályok miatt esetleg keletkezendő izgalomtól.

A házkutatás Széchenyinél kíméletes volt, ezt maga is elismeri a felvett jegyzőkönyvben. Azt is hálásan elismerte, hogy feleségével úrimódon jártak el, mert nála mellőzték a házkutatást. (Ez páratlan kímélet volt.) A jegyzőkönyv bizonyítja, hogy Széchenyi maga nyugodt volt a négy órai kutatás közben. Ha oly éles megjegyzéseket tett volna, aminőket Falk és Kecskeméthy műveikben említenek, ezt a hatóság bizonyára feljegyezte volna. A házkutatásról Széchenyi azt hiszi, hogy az eredménytelen volt, mert nincs semmije, ami kompromittálná. S bár másnap mostohafia, gr. Zichy Rezső huszárkapitány viszi el levelét a rendőrminiszterhez, s így Széchenyi már értesülhetett tőle, hogy a városban Ödön fiánál, Zichy Géza mostohafiánál és Kiss Márton irnokánál is házkutatást tartottak, mindamelllett a rendőrminiszterhez irt levele a házkutatáson való méltatlankodását mutatja, azonkívül előadja mentségeit, hangoztatja beteg voltát, a császár és a dinasztia iránti hűségét — de az örökös tartományokkal kapcsolatos Magyarország iránti hűségét, alkotmányszeretetét is — és kérte *látogassa meg, mert életében nem léphet ki az intézetből*. Naplója mutatja, hogy várta a minisztert, de az nem jött el.

A kortársak mind (Kecskeméthy, Szogyény, Falk, az ápolók, dr. Goldberg, dr. Görgen) megegyeznek abban, hogy a házkutatás után Széchenyi egészségi állapotában visszaesés állott be. Az ápolók és Falk két időpontot jelölnek meg a visszaesésben (március 3. és március 17. után), dr. Goldberg hármát (március 3., március 17. és április 1. után.) Ez utóbbit teljesen igazolják Széchenyi naplófeljegyzései. Ezek szerint március 16-áig még eléggé nyugodt, mert mint feljegyzései mutatják, azt hiszi, hogy nem találtak nála semmit; másrészt mert a család és ismerősei sűrűn látogatták, szórakoztatták és vigasztalták. Egyetlen változás az előző időhöz az, hogy ágy-

ban nem tud aludni, csak felöltözve karszékében. Március 9-én ugyan azt írja, hogy «vége közeledik», mert a hatóság ostobaságának takarására a végtelenségig zaklatni fogja, egyébként érdeklődik minden iránt, sőt Ödön fiát helytelen viselkedéséért megbünteti azzal, hogy nem szabad vele ennie. Ha már akkor komolyan foglalkozik az öngyilkossággal, ezt bizonyára nem tette volna.

Március 17-e valóban fordulópontot jelez Széchenyi helyzetében. Ezen a napon kapta kézhez a rendőrminiszter válaszát március 4-iki levelére. Thierry hivatalos elfoglaltságával indokolja, hogy levélben és későn válaszol, a házkutatást pedig a körülményekkel okolja meg. Hangsúlyozza, hogy az évekkel előbb választott menhely már régen nem az számára, mert élénk összeköttetése a külvilággal, a napieseményekben, sőt a kormányokat és népeket érdeklő legfontosabb kérdésekben való részvétele azt bizonyítja, hogy csendes visszavonultságáról régen lemondott. Ez lehetlenné tette, hogy *különös tekintetek* továbbra visszatartsák őt kötelessége teljesítésétől. Széchenyi ebből az udvarias, de határozott válaszból, továbbá az Allgemeine Zeitung március 7-iki és Times március 14-iki fent ismertetett cikkeiből belátta végre, hogy tönkretétele el van határozva, és ebből azt a következtetést vonta le, hogy itt az ideje, hogy az üldözések elől egy kétségbeesett elhatározással magát kivonja. Még inkább megerősítette ebben Felsenthal rendőrtanácsos aznapi látogatása, mert beszélgetése oda irányult, hogy Széchenyi cselekedeteiből Ausztriára nagy szerencsétlenség származik. Nem sokkal előbb olvasta Felsenthal egy művét, s ebben az a rész tett rá nagy benyomást, amelyben leírja, miképen sikerült neki óvatosan, szinte észrevétlenül egy bankhamisítót lelepleznie. A látogatás után folyton erről beszélt és környezetéhez láthatólag bizalmatlan lett. Felizgatta ugyanekkor egy a Timesban megjelent párizsi levél, amely nevével kapcsolatban nagy összeesküvést emlegetett, s hogy ennek iratait a házkutatásnál megtalálták. Ezen nap óta gondolköre, beszélgetései úgyszólván csak a házkutatás és következményeire vonatkoznak. Március 19-én elküldi Görgent a rendőrminiszterhez, de ez nem fogadja. Erre Széchenyi, felesége útján, gr. Festetics Győzöt kéreti fel gondnoknak, Béla fiát pedig elküldi lord Loftus bécsi angol követhoz. A család és jó barátai látogatásukkal igyekeznek őt szórakoztatni, de a március 9-én leírt gondolat meggyökeresedik lelkében, hogy *vége óriás léptekkel közeledik, a végtelenségig zaklatni fogják, s neki ki kell vonnia magát ez alól*. Ezóta, ha rokonai vagy ismerősei jöttek, komor beszélgetésben újra meg újra a rendőrminiszter levelét taglalta velük, vagy Magyarország szomorú állapotát magyarázta nekik — az országban akkor a protestáns patens, továbbá a március 15-iki diáktüntetés és az ekkor a

hatóság által lelőtt Forinyák Géza miatt nagy volt az izgalom. Március 25-én újból leírja, hogy elháríthatatlanul el van veszve, vége minden pillanatban beállhat. Ezen gondolatok hatása alatt unokaöccsét, gr. Zichy Henriket meghatalmazottjának vallotta.

Görgennéhez írt levelei (márc. 7—27 közt) ugyanezt mutatják. Márc. 7-én azt írja, Crescentia aggódni látszik, hogy őt még sokat fogják zaklatni, mert kezdik belátni borzasztó ostobaságukat és ezt némileg magyarázni akarják. Márc. 17-én így ír: «Nem élek többé, csak visszatartom magam a meghalástól; bárcsak tudnék aludni, feledni, nem gondolkodni.» Márc. 27-én, utolsó levelében jelenti neki, hogy még él, de gyengén és *nagyon rossz kedvben*. Valóban, innen kezdve Széchenyi naplójában már csak egy-egy szaggatott mondatban fejezi ki lelkének nagy háborgását.

Március 27-én sóhajtozik (stöhnt) a megsemmisülés után, majd azt írja naplójába, hogy az orvos megijesztette. Erre dr. Goldbergnek a bíróság előtti vallomása ad felvilágosítást. Azt vallotta ugyanis, hogy 8—10 nappal halála előtt Széchenyi felvetette neki a kérdést, hogy az öngyilkosság erkölcsileg igazolható-e, majd a lélek fennmaradásáról beszélt. Az orvos nem mondja itt meg, hogy mit válaszolt, de bizonyára elítélte az öngyilkosságot. Március 28-ikán Jósika Samu barátjának halála újabb anyagot nyújtott sötét gondolatainak. Ily állapotban márc. 29-én «teljes kétségbeesésben» van. Ez éjtzaka véget akart vetni életének, de még sem tudta rászánni magát, amiért márc. 30-án kétségbe van esve, hogy «sem élni, sem meghalni nem tud.» Jellemzi állapotát, hogy március 31-én látni kívánta egyik unokaöccsét, Széchenyi Imrét (Lajos fiát), és ez csakugyan meg is látogatta e napon. Imre anyjának¹ leveleiből tudjuk, hogy Széchenyinek Jósika Samu halála keserű bánatot okozott; forró könnyeket hullatott utána, mert őt tartotta «a mi hídunknak». E levélből megtudjuk azt is, hogy Széchenyi Imre nagybátyját testileg-lelkileg megtörve találta, a máskor oly élénk társalgás folyton el-elakadt, és bár nagyon vágyódott öccse látására, mégis csak 20 percig tartotta magánál.

Másnap, április 1-én írt Széchenyi utoljára naplójába. Csak annyit jegyzett fel: «Nem tudom magam megmenteni».

És még nyolc napig vonszolta életét. E napokra fontos adatokat tartalmaznak Szögyény László emlékiratai. E szerint a Széchenyi halála előtti napon (április 7.) senki sem gyaníthatta végezetes szándékát; bizonyos szerinte, hogy a házkutatás óta kedélyállapota megváltozott: nem írt, nem olvasott, családját is alig akarta látni. A rendőrség eljárása leverte és mindig várta oly rendelkezését, amely eddigi életmódját megszorítja, bár — mint Szögyény hiszi — semmiféle kompromittáló adatot

¹ Gr. Széchenyi Lajosné, sz. Wurmbbrand Franciska levelezése, kiadta gr. Széchenyi Viktor.

nála nem találtak. A halála előtti napon (április 7.) gr. Zichy Henriknek keservesen panaszkodott a haza állapota miatt és minden reményét veszítve látta. A külpolitika újabb fordulatától sem várt már javulást a hazai ügyre, az országban mindinkább terjedő mozgalom iránya pedig nagyon aggasztotta. Erre vonatkozólag így nyilatkozott: «Most megint az ifjúság rakoncátlanokodása következik. Inkább állok a császár, mint a tanulók és karzatok kényurasága alá.»¹

Gyulai Pál Kecskeméthy adatai alapján a házkutatást Széchenyi halála csak egyik okának tartotta. «Az elfogatás és törvénytörések elébe állítás félelme hathatott ugyan feldúlt idegére, de ő ennél nagyobb kinokat is kiállt: a forradalmat, Magyarország bukását». Hazafiúi kétségbeesésében, önvádja miatt temette magát a döblingi tébolydába. Itt ismét bele-sodródott a politikába, «egy reményszikra, mely hazája jövőjén feltűnt», felébresztette tevékenységét hazája megmentésére. Reménye azonban elfoszlott, mert a reakció győzött, mind erőszakosabb rendszabályokhoz fordultak: ha őt nem kimélik, mit várhat Magyarország.

Ezen kétségbeesett és ez felidézhetette rögeszméit, önvád-jait és az öngyilkosság gondolatát. Egy második krízis állott elő, egy csöndesebb tébolyodás lepte meg, amely öngyilkosságra ragadta. Gyulai fejtegetése és föltevése közeljár az igazsághoz. Széchenyit a házkutatás izgalomba hozta, mert attól tartott, hogy el fogják távolítani a döblingi intézetből. Március 17-én Thierry levele teljesen visszalökte a búskomorságba. Innen kezdve egyre azt hajtogatja, hogy ki kell vonnia magát a reá váró zaklatások elől, s csak a házkutatásról, annak várható eredményéről tudott beszélni. Március 25-én már azt írja, hogy vége minden pillanatban beállhat. Ez azt bizonyítja, hogy akkor már birtokában volt annak a két pisztolynak, amelyek egyikével agyonlőtte magát. (A másodikat a rendőrség lakásán egy cipőbe rejtve találta meg halála után.)²

Márc. 27-én dr. Goldberg nyilatkozata az öngyilkosságról megijesztette és végrehajtását egyelőre elhalasztotta. Ezután borzalmas küzdelmet folytat magával. Április 1-éig még valahogy vonszolja életét. Ezen túl dr. Goldberg feljegyzései adnak állapotáról felvilágosítást.³ Ezek szerint körülbelül ápr. 1-e óta

¹ Ez teljesen megfelel Széchenyi gondolkodásának: 1848-ban is az ifjúság és a karzatok szerepe volt ellenszenves előtte, és ennek nagy része volt abban, hogy izgatott állapota akkor végzetessé vált számára. Most is ez támogatja sőtét gondolataiban.

² A bírósági kihallgatás arra enged következtetni, hogy a pisztolyokat mostohafiától, gr. Zichy Rudolf huszárkapitánytól kapta.

³ Goldberg feljegyzései magyarázatot adnak arról, miért nem írt Széchenyi ápr. 1-e után. Így egészíti ki e két forrás egymást és hitelesíti is egyik a másikat.

Széchenyinek egész lénye teljesen megváltozott. Elhanyagolta sok kis foglalatosságát és saját személyét. Most már reggel nem az íróasztal mellett foglalatoskodva találta, hanem vagy érzéketlenül, fásultan, szófukaran vagy pedig nyugtalanul fel- és alájárva; időnként különösen görcsösen, majdnem üvöltve előadott önvádakba és életgyűlölő kitörésekre fakad — e kifakadások közt ily kifejezések is voltak: «Nem tudok tovább élni! Ennek véget kell vetni.» Az a körülmény, hogy még ily állapotban is két könyvet olvasott, némileg megnyugtatta az orvost. Az segíteni akart rajta, de Széchenyi minden erre vonatkozó ajánlatát mereven visszautasította. Ellenben arra kérte, beszélje el neki szülészeti műteteit. Goldberg megállapítja, hogy a mindinkább fokozódó álmatlansággal arányosan étvágya csökkent, és külseje legnagyobb mértékben elárulta szenvedését. Az utolsó napon, ápr. 7-én reggel felháborodva visszautasította az orvosnak azt a javaslatát, hogy kocsizzék ki. E mellett délelőtt sakkozott, délután malomjátékkal szórakozott, este szintén sakkozott. Görgennek az a feltevése, hogy Széchenyi e napon hallhatta irnokától a Bécsben keringő hírt több magas állású magyar összeesküvő letartóztatásáról, s ez szintén befolyhatott elhatározására: nem valószínű mert aznap senkit sem tartóztattak le — Görgen bizonyára csak saját védelmére és az öngyilkosság magyarázatára hozta fel. Kétségtelen azonban, hogy Zsedényi elítélésének a híre hatással volt reá. A márc. 25-ike óta tartó kifejezhetetlen lelki tusa és kínok — nem tudván rászánni magát a halálra, de élni sem akart — visszalökték a régi kétségbeesett állapotba, amikor már semmiképen sem volt ura önmagának, amikor már senkivel sem tudott beszélni, amikor élete valósággal borzalmas küzdelem volt. Ilyen állapotban végre ápr. 8-án, valószínűleg éjfél után, maga ellen irányította a söréttel, puska-porral és lögyapottal töltött pisztolyt, szorosán jobb szemgödrébe szorítva, úgy hogy a lövés ereje kivetette az egész koponyát és velőt, megpörkölve a hajszálakat. Az igazságnak megfelelően írta tehát a halál okául a halotti anyakönyvbe a döblingi plébános ezeket: «Zerstörung des Gehirns. Erschossen im Zustande der Unzurechnungsfähigkeit,» s még jobban a cenki plébános ezeket: «Per scopulum in nimia melancholia cum amentia conjuncta vitam sibi ademitt.» Széchenyi tehát nem azért «lett öngyilkos, hogy családját megmentse,» hanem mert nem volt beszámítható állapotban. Családját nem kellett megmentenie, mert nem fenyegette veszély; ha el akarta volna a kormány a birtokot kobozni, megtehetette volna azt Széchenyi halála után is. Ha ez igaz lett volna, akkor ennek volna mégis valami nyoma.

Széchenyi semmiféle búcsúiratot nem hagyott maga után. Ennek a fenti beszámíthatatlanságon kívül más magyarázata

is van. Széchenyi Béla az atyja halála után kiadott gyász-jelentésben — anyjára való tekintettel — a halál okát úgy állapítja meg, hogy «szélhűdés folytán váratlanul» mult ki, de csakhamar fel kellett fednie anyja előtt a valóságot. Gr. Széchenyi Lajosné 1860. ápr. 22-e körül azt írja egyik levelében, hogy Crescentia sohasem beszél a dologról, minap mégis annyit jegyzett meg: «Azt hiszem, hogy Béla jobban tette volna, ha ezt nekem soha el nem árulja.» Amint látható, a vallásos asszony fájdalmát még fokozta az a tudat, hogy férje önkezelével vetett véget életének.

*

A feltárt adatokból kitűnik, hogy Almási Balogh Pál orvos Széchenyit elborult kedéllyel kísérte a beszámíthatatlanság kimerítő tünetei közt Cenk helyett a döblingi magán-tébolydába, a betegnek és nejeének tudtával. Itt Széchenyit gondnokság alá helyezték. 1848-tól 1851-ig állapota a legnagyobb mértékben aggasztó volt a folytonos víziók, hallucinációk, üldözési mánia, fixa ideák, búskomorsági tünetek miatt. Majd hosszabb stagnálás után némi nyugvópont, sőt 1857-től a házkutatásig határozott javulás állott be, úgyhogy a felületes szemlélő előtt egészségesnek tűnt fel. Am ezen állapotban is voltak jelenségek, amelyek szellemének betegségére mutatnak. A házkutatás ismét izgatottá tette, a rendőrségi emberek kijelentései visszalökték régi búskomorságába és ez annyira erőt vett lelkén, hogy beszámíthatatlanná tette, s ily állapotban hosszú kínlődés után önkezelével vetett véget életének.

VISZOTA GYULA.
